

# Stavovi javnosti prema osuđennicima i njihovoj rehabilitaciji

---

Križić, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2023

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:542172>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2025-04-02**



*Repository / Repozitorij:*

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)



Sveučilište u Zagrebu  
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Stavovi javnosti prema osuđennicima i njihovoj rehabilitaciji

Iva Križić

Zagreb, rujan, 2023.

Sveučilište u Zagrebu  
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Stavovi javnosti prema osuđennicima i njihovoj rehabilitaciji

studentica:

Iva Križić

mentorica:

Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, rujan, 2023.

### Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad (*Stavovi javnosti prema osuđennicima i njihovoj rehabilitaciji*) i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Iva Križić

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2023.

## SAŽETAK

### **Stavovi javnosti prema osuđenicima i njihovoj rehabilitaciji**

Studentica: Iva Križić

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Program/modul: socijalna pedagogija/odrasli

Cilj ovog rada je opisati stavove, kao temeljnu strukturu u socijalnoj psihologiji, koji su osnova za razumijevanje stereotipa, predrasuda i ponekad ljudskog ponašanja prema populaciji osuđenika i njihovoj rehabilitaciji. Stavovi se formiraju i održavaju kroz proces socijalizacije, a na njega utječu brojni čimbenici, a često i društvene i kulturalne norme. U prvom dijelu ovog rada objašnjava se sam proces formiranja i promjene stava i zašto je bitno proučavati stavove posebice kod marginaliziranih, stigmatiziranih populacija ili kod manjina. Osuđene osobe nakon izvršavanja kazne zatvora vraćaju se u svoju zajednicu, a na njihovu adaptaciju na novi život na slobodi utječu stavovi javnosti prema njima i njihovoj rehabilitaciji, brojni izazovi s kojima se susreću, kao što su financijski problemi, nemogućnost zapošljavanja, pronalazak smještaja te nedostatak podrške i pomoći od strane bliskih osoba, obitelji, ali i društva općenito. U drugom dijelu rada se opisuje proces reintegracije osuđenika u zajednicu i što je sve potrebno kako bi ona bila uspješna. Za uspješnu resocijalizaciju bitno je započeti sa rehabilitacijom pri dolasku u zatvor, raditi na stvaranju motivacije, preuzimanja odgovornosti i promjeni ponašanja kod osuđenika. Također je bitno razvijati vještine potrebne za život na slobodi. Uz navedeno, stavovi javnosti prema osuđenicima vrlo su bitni u njihovom procesu reintegracije. Negativni stavovi mogu dovesti do recidiva, pa je potrebno ulagati u osvještavanje i informiranje javnosti kako i zašto trebaju pomoći ovoj populaciji, za korist, sebe, osuđenika i svoje zajednice.

Ključne riječi: stav, osuđenici, rehabilitacija, reintegracija, zajednica

## ABSTRACT

### **Public attitudes towards convicts and rehabilitation**

Student: Iva Križić

Mentor: Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Program/module: social pedagogy/ adults

The aim of this paper is to describe attitudes, as a basic structure in social psychology, which is the basis for understanding stereotypes, prejudices and sometimes human behaviour towards convicts and their rehabilitation. Attitudes are formed and maintained through the process of socialization, and it is influenced by numerous factors and often by social and cultural norms. In the first part of this paper, the process of attitude formation and change is explained and why it is important to study attitudes, especially among marginalized, stigmatized people or minorities. Convicts return to their communities after serving their prison sentence and their adaption to a new life is affected by public attitudes towards them, by numerous challenges, such as financial problems, impossibility of employment, finding accomodation and lack of support and help from their family, friends and society in general. The second part of the paper describes the process of reintegration of convicts into the community and what is needed to make it successful. It is important to start with their rehabilitation upon arrival in prison, to work on creating motivation, taking responsibility and changing the behaviour of convicts. It is also essential to develop skills needed for life after prison. In addition, public attitudes towards convicts are very important in their reintegration process. Negative attitudes can lead to relapse, so it is necessary to invest in raising awereness and informing the public how and why they should help this population, for the benefit of themselves, the convicts and their community.

Key words: attitute, convicts, rehabilitation, reintegration, community

## SADRŽAJ

1. UVOD .....	1
2. DEFINIRANJE STAVOVA .....	3
3. FORMIRANJE I PROMJENA STAVOVA.....	5
3.1. Formiranje stavova .....	5
3.2. Promjena stavova .....	6
4. GLAVNE ODREDNICE STAVOVA I VRSTE STAVOVA .....	9
4.1. Stereotipi, predrasude i diskriminacija .....	11
4.1.1. Stereotipi: kognitivna komponenta.....	11
4.1.2. Predrasude: emocionalna komponenta .....	12
4.1.3. Diskriminacija: konativna komponenta.....	13
4.2. Stigmatizacija populacije osuđenika .....	13
5. STAVOVI JAVNOSTI O OSUĐENICIMA I NJIHOVOJ REHABILITACIJI.....	15
5.1. Važnost proučavanja stavova .....	15
5.2. Pregled istraživanja o stavovima javnosti prema osuđenicima i njihovoj rehabilitaciji.....	16
6. POTREBA ZA POSLIJEPENALNOM ZAŠTITOM .....	24
6.1. Definiranje poslijepenalne zaštite.....	25
6.2. Potreba za poslijepenalnom zaštitom .....	27
6.3. Izazovi povratka u zajednicu .....	29
6.4. Primjeri dobre prakse poslijepenalne zaštite kao odgovor na izazove povratka u zajednicu	32
6.5. Život bez recidiva .....	37
7. ZAKLJUČAK .....	44
8. LITERATURA .....	48

## 1. UVOD

Stav je koncept u socijalnoj psihologiji koji je relativno trajan i stabilan, a sastoji se od pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu stava (Kljajić, 2005; prema Grizelj, 2012). Objekti stava mogu biti bilo što o čemu osoba može razmišljati, mogu biti konkretni i apstraktni. Stavovi se formiraju kroz proces socijalizacije, a mogu biti pod utjecajem raznih čimbenika, kao što je pripadnost nekoj grupi ili zajednici, medijske kampanje ili osobno iskustvo (Marković, 2021). Stavovi su relativno nepromjenjivi, stječu se tijekom cijelog života i imaju direktno i dinamičko djelovanje. Prema tome, stručnjaci ih definiraju kao konstrukte kroz koje se pojedinci prilagođavaju okolini u kojoj žive te im stavovi pomažu u snalaženju u kompliciranoj sredini (Lemut, 2012). Brojni stručnjaci se bave istraživanjem upravo ovog koncepta kako bi razumjeli stereotipe, predrasude te zašto se ljudi ponašaju na određeni način.

Postoji više različitih podjela stavova, jedna od njih je podjela na osobne i socijalne stavove. Osobni stavovi se odnose samo na pojedinca i na njemu bliske objekte stava, dok su socijalni stavovi karakteristični za društvo i zajednički su velikom broju ljudi (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Na stavove ljudi uvelike utječu društvene i kulturalne norme zajednice u kojima oni žive, posebice vezano uz osjetljiva društvena pitanja i marginalizirane skupine, a jedna od njih jesu i osuđenici. Osuđene osobe nakon izvršavanja kazne zatvora vraćaju se u svoju zajednicu te se vraćaju svojem životu, a na njihovu adaptaciju na novi život na slobodi u određenoj mjeri, između ostaloga, utječu i stavovi javnosti prema njima i njihovoj rehabilitaciji. Osim stavova javnosti, na povratak u zajednicu utječu i brojni izazovi s kojima se susreću, kao što su financijski problemi, nemogućnost zapošljavanja, pronalazak smještaja te nedostatak podrške i pomoći od strane bliskih osoba, obitelji, ali i društva općenito.

Izlazak iz zatvora, kao iznimno strukturiranog sustava u nestrukturirani svijet predstavlja veliki korak za svakog pojedinca. Vraćanje u vanjski svijet predstavlja problem ne samo za osuđenike, već i njihove obitelji, prijatelje, zajednicu i društvo u cjelini. Puno zatvorenika izlazi iz zatvora nepripremljeni, needucirani i nespremni za vanjski svijet. Svijet u kojem moraju naučiti kako donositi odluke i brinuti o sebi, gdje moraju naći mjesto za život, posao i ponovno se povezati sa svojom obitelji i prijateljima (Petersilia, 2003; prema Armstrong, Bahr, Fisher, Gibbs i Harris, 2005).



Često osuđenici već pri samom dolasku na izdržavanje kazne zatvora, dolaze sa psihosocijalnim poteškoćama, lakšim ili težim zdravstvenim problemima, bez radnih navika i sa ne visokim stupnjem obrazovanja. Uz to, često nemaju izgrađeni moralni sustav, imaju probleme u ponašanju te su često prisutne ovisnosti o alkoholu, drogama i/ili kockanju (Zećirević 2013; prema Kranjčević, 2014). U nekim slučajevima zatvor može pomoći u poboljšanju ovih problema, dok u drugim slučajevima stanje ostaje isto ili se čak i pogoršava (Travis, Solomon i Waul 2001).

Reintegracija osuđenika je usmjerena u više različitih područja te kako je već navedeno, obuhvaća brojne izazove. Neki autori svrstavaju čimbenike koji utječu na reintegraciju osuđenika u 3 glavne skupine, a to su intrapersonalni uvjeti, životni uvjeti i uvjeti podrške i pomoći. Intrapersonalni uvjeti uključuju fizičko i psihičko zdravlje, konzumiranje sredstava ovisnosti, stupanj obrazovanja i emocionalno stanje. Životni uvjeti uključuju financije, posao i smještaj, dok su uvjeti podrške i pomoći podrška bliskih ljudi, podrška zajednice i podrška državnih sustava (Shinkfield, 2006; prema Graffam i Shinkfield, 2009).

Cleary i suradnici (2012; prema Katalenac, 2016) su proveli istraživanje na recidivistima na području Velike Britanije, te su zaključili da je stopa recidivizma bila veća kod zatvorenika koji su doživjeli neki oblik diskriminacije u vanjskom svijetu. Nadalje, jedno istraživanje na uzorku od 2000 ispitanika potvrđuje da su stavovi javnosti prema osuđenicima pretežno negativni, a oni koji su imali pozitivne stavove prema njima su većinom imali i bliži kontakt sa njima (Hirschfield i Piquero, 2010).

Budući da brojna istraživanja potvrđuju da je podrška javnosti i zajednice jedna od ključnih elemenata za uspješni povratak u zajednicu, cilj ovog rada je objasniti stavove, njihovo formiranje i mogućnost promjene, koncept poslijepenalne zaštite i važnost utjecaja raznih čimbenika na uspješnu reintegraciju osuđenika, a posebice stavova javnosti prema njima i njihovoj rehabilitaciji te predstaviti pregled istraživanja na ovu temu.

## 2. DEFINIRANJE STAVOVA

Stav kao središnja komponenta proučavanja socijalne psihologije postaje interesom brojnih znanstvenika još od početka prošlog stoljeća. Pojam stav ima više značenja i kao takav prisutan je u brojnim društvenim znanostima kroz koji se nastoji objasniti složenost ljudskog ponašanja (Rot, 1983). Tako su kroz povijest brojni autori i stručnjaci pokušali definirati ovaj koncept, koji je prema Allportu (1945; prema Pennigton 1997; prema Grizelj, 2012) jedan od najvažnijih aspekata socijalne psihologije.

Jednu od najjednostavnijih definicija je predstavio Morgan prema kojem je stav tendencija pozitivnog ili negativnog reagiranja prema objektima ili situacijama (Rot, 1983). Nadalje, prema Allportu (1935; prema Pickens, 2005) stav predstavlja mentalno i neuronsko stanje spremnosti, a nastalo na iskustvu, izvršava direktni ili dinamički utjecaj na pojedinca i njegovu reakciju na razne situacije. Prema ovoj definiciji, stav je predispozicija, odnosno spremnost pojedinca koja se manifestira u određenim situacijama. Na temelju toga, pojedinac će uvijek reagirati prema predispozicijama koje su dio njega, a vezano za neki objekt ili situaciju. Autor objašnjava da ljudi ne stječu stavove rođenjem, već ih razvijaju uslijed različitih situacija koje su utjecale na njih te da stavovi zapravo uvjetuju ponašanje. Njihov direktni utjecaj se odnosi na pozitivno ili negativno vrednovanje objekta stava, a dinamički utjecaj znači da stav ovisi o procjeni situacije i mišljenju pojedinca, te da utječe na ponašanje (Rot, 1983).

Svaka od definicija objašnjava dio ili dijelove stava kao konstrukta te dovode do zaključka da su opća obilježja stavova: dispozicijski karakter, stečenost stava, djelovanje na ponašanje i složenost stava. Dispozicijski karakter se veže za spremnost na reakciju prema objektu, stečenost stava se odnosi na činjenicu da se stavovi uče i usvajaju, a ne nasljeđuju (Đukanović i Filipović, 2013). Također, utječu na ponašanje i interakciju pojedinca i relativno su trajne osobine ličnosti (Puhalo 2009; prema Grizelj, 2012). Složenost stava je karakteristika koja integrira emocionalnu, kognitivnu i konativnu komponentu stava (Bajs, 2003).

Nadalje, brojni autori opisuju i dimenzije stavova, a to su direkcija stava - pozitivno ili negativno vrednovanje objekta stava, složenost stava - informacije, emocije i spremnost na reakciju, ekstremnost - prihvaćanje ili neprihvatanje objekta stava, usklađenost - podudaranje komponenti stava, dosljednost - zauzimanje jednakog stava u različitim situacijama, intenzitet - otpornost stava na mijenjanje i izrazitost - spremnost na iznošenje vlastitog stava (Đukanović i Filipović, 2013).

U mnoštvu definicija, važno je istaknuti i onu koja opisuje stav kao tendenciju vrednovanja nekog objekta kroz odobravanje ili neodobravanje (Eagly i Chaiken 1998; prema Hewstone i Stroebe, 2001). Postoje razne podjele stavova. Jedna od njih je s obzirom na predmet na koji se odnose. Pa tako postoje osobni i socijalni. Osobni stavovi, kao što im i ime govori odnose se na objekte koji su dio života pojedinca te nisu bitni za širu društvenu sliku. Socijalni stavovi, s druge strane, bitni su za društvo i predmet su opće zainteresiranosti velike većine društva (Aronson, i sur., 2005; prema Lemut, 2012). Objekt stava se opisuje kao konkretni ili apstraktni aspekt koje osoba može razlikovati ili imati na umu (Hewstone i Stroebe, 2001). Objekti stava predstavljaju različite pojave iz svijeta pojedinca. Tako prema objektu stava, razlikujemo i stavove prema sebi - samopoštovanje ili npr. stavove prema društvenim grupama. Stavovi prema društvenim grupama, a posebice prema manjinama, nezastupljenima i grupama u potrebi znaju biti negativni, pa se stvaraju predrasude. A upravo kroz ovaj rad, objekt stava se odnosi na populaciju osuđenika, prema kojoj javnost ima različite stavove, često negativne (Lemut, 2012).

### 3. FORMIRANJE I PROMJENA STAVOVA

#### 3.1. Formiranje stavova

Stav nastaje kao rezultat učenja i kao rezultat direktnih i indirektnih iskustava pojedinaca sa drugim ljudima i različitim situacijama. Zbog toga i utječu na odluke i upravljaju ponašanjem pojedinca. Javljaju se u različitim dimenzijama, te budući da se formiraju kroz iskustva, stavovi se mogu mjeriti i mijenjati (Pickens, 2005). Brojni autori navode da se stav počinje formirati već samim rođenjem pojedinca. Abraham Tesser (1993; prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) navodi da su stavovi djelomično vezani i uz gene, odnosno da postoji povezanost stavova sa temperamentom i ličnosti osobe, a što je izravno povezano sa genima. No, zaključuje da iako postoji genetska osnova u nastanku stavova, vrlo su bitna i izravna iskustva pojedinca koja imaju veliku ulogu u formiranju stava (Aronson i sur., 2005).

Nadalje, neki autori govore o 2 načina formiranja stava - direktni i indirektni. Direktni način se odnosi na formiranje stava na osnovi bihevioralnog iskustva, odnosno da stav nastaje kroz direktno iskustvo ili kroz ranije ponašanje s objektom stava. Dok indirektni način ne podrazumijeva direktno iskustvo s objektom stava, već tu stavovi nastaju na osnovi dobivenih informacija, kao što su pročitane knjige, članci, televizija, Internet i sl. Također, postoje dokazi da je veća usklađenost stava i ponašanja i da je veća otpornost stava na promjenu i u vremenu, kada se radi o stavu koji je formiran na temelju direktnog iskustva s objektom, a ne kroz indirektno iskustvo (Šarić, 2015).

Zanna i Rempel (1988; prema Aronson i sur., 2005) govore o procesu formiranja stavova kroz spoznajna, emocionalna i ponašajna iskustva. Također navode, da pojedini stav može biti zasnovan na jednom tipu iskustva više nego na drugom. Prvi su spoznajno zasnovani stavovi koji se temelje na analizi relevantnih činjenica i na analizi obilježja objekta stava. Tu je riječ o klasifikaciji prednosti i nedostataka objekta stava, to jest procjeni. Drugi su emocionalno zasnovani stavovi, koji se temelje većim dijelom na emocijama i vrijednostima. Oni mogu biti rezultat religijskih ili moralnih uvjerenja, ili drugih različitih sustava vrijednosti. Stavovi zasnovani na ponašanju su oni koji proizlaze iz opažanja vlastitog ponašanja prema objektu stava. To se najčešće događa kada je stav slab ili neodređen ili kada za ponašanje nema drugih prihvatljivih objašnjenja (Aronson i sur., 2005).

Iz svega navedenoga, može se zaključiti da stavovi predstavljaju rezultat socijalizacije čovjeka i da se usvajaju socijalnim učenjem pri čemu djeluju razni socijalni čimbenici. Neki od najbitnijih društvenih čimbenika važnih u ovom kontekstu su pripadnost određenom narodu,

društveni sustav u kojem pojedinac živi te pripadnost drugim većim i manjim grupama (Rot, 1983). Bedwoth i Bedworth (1992; prema Aronson i sur., 2005) kao bitne čimbenike još navode osobnu motivaciju i potkrepljenje te crte ličnosti pojedinca. Motivacija i potkrepljenje, ali i crte ličnosti, proizlazeći iz prethodnih iskustava pojedinca utječu na razvijanje stava koje će pojedinac kasnije i usvojiti (Bajs, 2003).

Nadalje, ponašanje pojedinca je uvjetovano djelovanjem različitih skupina čimbenika i nikada se ne može objasniti djelovanjem samo jedne skupine čimbenika. Rot (1983) navodi da se u suvremeno doba provodi sve više i više različitih istraživanja koja se bave djelovanjem različitih čimbenika na formiranje stavova. Ističe da je jedna od najvažnijih skupina čimbenika pripadnost određenoj grupi. Utvrđivanjem društvenih normi grupa kojima pojedinac pripada, može pomoći u objašnjenju javljanja određenih stavova. Svaka osoba je dio raznih grupa, od onih velikih kao što je nacionalna pripadnost, do onih manjih kao što su obitelj ili prijatelji. Svaka grupa ima svoje norme, uvjerenja, vrijednosti, stavove i mišljenja, pa shodno tome ima veliku ulogu u formiranju i mijenjanju stavova. Grupa može u velikoj mjeri utjecati na pojedinca i formiranje njegovog stava kroz filtriranje informacija te kroz naglašavanje vrijednosti same grupe.

### 3.2. Promjena stavova

Stavovi se ponekad i mijenjaju. Promjena stava često nastaje kao reakcija na socijalni utjecaj, odnosno stavovi mogu biti pod utjecajem toga što drugi ljudi čine ili govore (Aronson i sur., 2005). Stavovi se razvijaju tijekom cijeloga života. Kao što je već navedeno, rezultat su socijalizacije, te na njih utječu brojni čimbenici socijalizacije, uvjerenja i vrijednosti pojedinca, formiraju se od djetinjstva te su pod utjecajem obitelji, religije, ali i kulture. Stoga, promjena je moguća, ali zahtjeva vrijeme, trud i odlučnost. Važno je ne požurivati ili očekivati promjenu stava u jako malo vremena (Pickens, 2005).

Krech, Crutchfield i Ballachey (1972; prema Rot, 1983) navode da postoji nekoliko različitih vrsta promjena stava. Postoji promjena u intenzitetu stava, pa se tako neki stavovi mogu promijeniti iz ekstremnih u manje ekstremne ili obrnuto. Također, postoji i promjena smjera stava, iz pozitivnih u negativne i iz negativnih u pozitivne. Promjena stava ovisi o tome koliko je stav ekstreman, pa će se tako ekstremniji stavovi teže mijenjati od onih manje ekstremnih. Nadalje, usklađenost stava je jako bitna karakteristika u procesu mijenjanja. Naime, što je neki stav više usklađen i povezan sa drugim stavovima koje osoba ima, bit će i otporniji na promjenu.

Osim toga na promjenu stava može utjecati i motivacija, inteligencija ili potreba za kognitivnom jasnoćom (Rot, 1983).

Uz sve navedeno važno je spomenuti i utjecaj grupe, koja je bitna ne samo za formiranje već i za mijenjanje stavova. Nevecomb (1943; prema Rot, 1983) je proveo istraživanje na američkom fakultetu na kojem su prevladavala većinom liberalna shvaćanja oko važnih društvenih pitanja, te je tijekom 4 godine pratio stavove studenata tog sveučilišta koji su dolazili većinom sa juga SAD-a, te su bili iz konzervativnih obitelji. Koristeći razne instrumente, zaključio je da su studenti kroz 4 godine ispitivanja sve više prihvaćali poglede i stavove svog sveučilišta. Grupa može biti značajan čimbenik u stvaranju otpora prema promjeni stava, ali i za samu promjenu stava..

Stav kao konstrukt je izrazito zanimljiv socijalnim psiholozima, ali i drugim stručnjacima upravo zbog toga što je stav društvena pojava pod utjecajem ponašanja drugih ljudi, te postoje brojne teorije koje objašnjavaju mijenjanje stavova mijenjanjem ponašanja.

Aronson i sur. (2005) govore da je za promjenu stava jako bitna uvjeravajuća poruka koja će djelovati na pojedinca i na promjenu njegova stava. Potrebno je usmjeriti se na izvor poruke, odnosno tko prenosi poruku, samu poruku, je li argumentirana, potkrepljena dokazima i na publiku. Budući da puno stručnjaka koji su se bavili ovim pristupom dolazilo sa Sveučilišta Yale, ovaj pristup je nazvan „Yale pristup promjeni stava“. Najbitnija stavka ove teorije bila je „tko kaže što komu“.

Nadalje, model vjerojatnosti elaboracije Richarda Pettya i Johna Cacioppa (Petty i Cacioppo, 1986; Petty i Wegener, 1999; prema Aronson i sur., 2005) govore o središnjem i perifernom putu uvjeravanja. Odnosno kroz model su objašnjavali u kojim situacijama će ljudi više biti pod utjecajem argumenata, a kada će periferna obilježja poruke više utjecati na pojedinca i njegovu promjenu. Naime, središnji put uvjeravanja govori o motivaciji pojedinca da usmjeri svoju pažnju na činjenice u poruci, a kada je ta poruka argumentirana i logički uvjerljiva podložniji su promjeni. U nekim drugim situacijama, pojedinac će biti više usmjeren na takozvana vanjska obilježja poruke - koliko je dugačka ili tko ju prenosi, a ne na samu poruku ili logiku argumenata. To se naziva periferni put uvjeravanja (Petty i Cacioppo, 1986; prema Aronson i sur., 1983). Hoće li pojedinac biti više usmjeren na argumente ili vanjska obilježja ovisi o raznim čimbenicima, važnosti same teme za pojedinca, osobinama ličnosti i koliko osoba ima sposobnost usmjeriti pažnju na argumente.

O još jednom mogućem načinu promjene stava govori teorija kognitivne disonance. Ova teorija govori da se ljudi mogu naći u situacijama u kojima se ponašaju suprotno svojim stavovima, a za to ponašanje ne mogu naći vanjsko opravdanje. Ukoliko se to dogodi, pojedinac će doživjeti nesklad jer to ponašanje dovodi u pitanje njihovu sliku o sebi kao poštenoj ili pristojnoj osobi. U takvim situacijama kada se ne može naći vanjsko opravdanje, traži se unutarnje opravdanje kroz usklađivanje stava i ponašanja. Usklađivanje stava i ponašanja se može odvijati kroz zagovaranje suprotnog stava, odnosno pojedinac javno iznosi stavove koji se protive njegovu (Aronson i sur., 2005).

Prema tome, postoje razni načini promjene stava, ali može se zaključiti da je dugotrajna promjena stava vjerojatnija ukoliko se zasniva na analizi argumenata i pažnji na logičkim aspektima poruke, te tako stav postaje i otporan na daljnje promjene.

Zvonarević (1978; prema Grizelj, 2012) govori da kada osoba usvoji neki stav, taj stav postaje otporan na bilo koji pokušaj promjene ili modificiranja, te taj proces naziva petrificiranje. Nadalje, navodi da će se petrificirati samo oni stavovi koji su duboki i davno usvojeni, dok oni koji su noviji ili koji nisu toliko intenzivni su brzo promjenjivi. Shodno tome, sposobnost osobe da se odupire promjenama se mijenja kroz različita životna razdoblja. Pa tako mladi ljudi, budući da u tom periodu grade svoj sustav stavova i vjerovanja lakše mogu i promijeniti stavove, dok stariji ljudi stavove koji su usvojili tijekom djetinjstva ili mladosti teže mijenjaju (Grizelj, 2012).

Aronson i sur. (2005) navode da ljudi kroz proces izlaganja argumenata za i protiv njihovog stava razvijaju imunitet na pokušaje promjene te taj proces nazivaju učvršćivanje stava. Nadalje, možemo reći da stavovi upravljaju obradom informacija, odnosno postoji pretpostavka da ljudi nastoje zadržati kognitivnu ravnotežu braneći svoje stavove. Brojni autori navode da ljudi ponekad usmjeravaju pažnju na informacije koje se slažu s njihovim postojećim stavovima, odnosno izbjegavaju informacije koje su proturječne njihovim stavovima, jer dovođenje nečijeg stava u pitanje može uzrokovati neugodno stanje pobuđenosti (Festinger, 1964; prema Hewstone i Stroebe, 2001). Taj proces se naziva selektivno izlaganje. Na promjenjivost stava osim selektivnosti utječe i izbjegavanje svih situacija ili ljudi koji su suprotni od njihovih postojećih stavova. Osim toga utjecaj na promjenjivost stava može imati i uzajamna podrška ljudi sa istim ili sličnim stavovima te mentalna inertnost ili lijenost. Naime, tu se radi o pojedincima koji ne žele ulagati nikakav mentalni napor ili razmišljati o novim argumentima. Shodno tome, ostaju pri svojim usvojenim stavovima (Grizelj, 2012.).

## 4. GLAVNE ODREDNICE STAVOVA I VRSTE STAVOVA

U objašnjavanju stava socijalni psiholozi koriste dva različita pristupa, strukturalni koji se usmjerava na samu strukturu stava i funkcionalni pristup koji se bavi različitim funkcijama stava.

Strukturalni pristup omogućava razumijevanje stava i povezivanje stava s uvjerenjima, vrijednostima, namjerama ili ponašanjem kroz trokomponentni model kognitivne, emocionalne i konativne komponente stava (Lemut, 2012). Kognitivna komponenta uključuje znanje o objektu stava, odnosno procjenu prednosti i nedostataka objekta stava (Aronson i sur., 2005). Rot (1983) navodi da stav pojedinca o nekom objektu stava pretpostavlja određena znanja i određeni sud ili ocjene je li nešto dobro ili loše, korisno ili štetno i vrijedno ili nije vrijedno. Što znači da kognitivnu komponentu ne čini samo znanje o objektu već i evaluacija i sud o karakteristikama objekta stava (Kljajić, 2005; prema Grizelj, 2012). Kod populacije osuđenika postoje razna istraživanja o tome kako ih ljudi procjenjuju. U istraživanju Hirschfelda i Piquera (2010; prema Cota, Garland i Wodahl, 2016) dokazano je da većina ispitanika koja je upoznata sa pojavom reintegracije osuđenika imala manje stigmatizirajuće stavove prema njima. Također u istraživanju Krisberga i Marchionne (2006; prema Cota i sur., 2016) više od 50% ispitanika su imali pozitivan stav prema programima za reintegraciju osuđenika, a koja uključuju traženje posla, smještaja i tretman. Dok u istraživanju Mikšaj - Todorović i Buđanovac (2002) više od 50 % ispitanika iznosi pozitivne stavove ili da osuđenima treba vjerovati te da su sposobni da zadrže posao.

Emocionalna komponenta se odnosi na osjećaje u vezi s objektom stava. Sukladno tome, može nastati pozitivan ili negativan emocionalni odnos, ovisno doživi li se objekt kao ugodan i privlačan ili kao neugodan i odbojan (Grizelj, 2012). Stavovi koji su zasnovani na emocijama su često rezultat religijskih, moralnih ili nekih drugih uvjerenja, pa je i njihova funkcija više u smjeru izražavanja vlastitog sustava vrijednosti nego procjene i znanja o objektu stava (Aronson i sur., 2005). Lotar, Kamenov i Lebedina Manzoni (2010) u istraživanju o spolnim razlikama u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela dolaze do rezultata da 57,1% sudionika istraživanja pripisuje muškim osuđenima epitet nestabilnosti, 55% sudionika pripisuje epitet neodgovornosti, a 50,8% nepoštenje, dok ženske osuđenice, 56,1% ispitanika opisuju kroz očajnost, 53,1% kroz nestabilnost i 51,5% kroz nesreću.



Konativna komponenta se odnosi na spremnost na djelovanje s obzirom na objekt stava. Tu se radi o tendenciji da se učini nešto u odnosu na objekt stava. Ukoliko pojedinac ima pozitivan stav prema nečemu to podrazumijeva preuzimanje akcije za taj stav ili obrnuto, ako ima negativan stav spriječiti će njegov razvoj. U spomenutom istraživanju Lotar i sur. (2010) rezultati su pokazali da je velika većina ispitanika spremna prihvatiti osuđenike kao svoje sugrađanine, ali tek njih 10% - 22% bi prihvatili osuđenike i osuđenice kao učitelje/ice ili odgajatelje/ice svoje djece. U drugom spomenutom istraživanju većina ispitanika se slagala sa tvrdnjama da ne žele imati ništa s bivšim osuđenicima, da ne žele dijeliti stan s njima niti ih pozivati u svoj dom te da smatraju da će bivši osuđenici ponovno počiniti kaznena djela u budućnosti (Mikšaj -Todorović i Buđanovac, 2002). Dok je Tromanhauser (1976; prema Albright i Denq, 1996) u istraživanju poslodavaca na području Chicaga, došao do rezultata da bi 89% poslodavaca zaposlilo osuđenike sa jednim počinjenim kaznenim djelom, te 43% njih bi zaposlilo počinitelje više kaznenih djela. U Teksasu, provedenom studijom znanstvenici su došli do podataka da bi samo 30% poslodavaca zaposlilo osuđenike (Hulsey, 1990; prema Albright i Denq, 1996).

Sve tri komponente stava mogu biti više ili manje ekstremne. Sudovi o objektu stava mogu biti manje ili više pozitivni ili negativni, emocije mogu biti manje ili više intenzivnije, a aktivnost manje ili više odlučna (Rot, 1983). Gledajući sve tri komponente, stavovi prema osuđenicima su dosta različiti s obzirom na komponente stava i potrebni su dodatni nalazi kako bi se točno utvrdilo na koje komponente se treba usmjeriti u potencijalnim promjenama.

Funkcionalni pristup, kako mu samo i ime govori, objašnjava funkcije stavova koje utječu na dobrobit pojedinca. Prema funkcionalnom pristupu, svrha stavova je da pomažu pojedincu u posredovanju unutrašnjih zahtjeva vlastitog ja i vanjskog svijeta (Lemut, 2012). To su funkcije prilagodbe, spoznajna funkcija, funkcija samoizražavanja i funkcija obrane ega.

Funkciji prilagodbe je svrha povećanje zadovoljstva putem postizanja željenog cilja ili izbjegavanja boli putem izbjegavanja neugodnih situacija. Spoznajna funkcija, ima svrhu omogućiti spoznaju o svijetu kao poznatim i predvidljivim mjestom, odnosno smanjiti nejasnoću. Funkcija samoizražavanja je izražavanje svojih osjećaja, vjerovanja i vrijednosti drugim ljudima kako bi nas oni osvijestili. Funkcija obrane ega znači obrana ljudi od njih samih i drugih ljudi, ali služi i za održavanje vlastitog imidža. Da bi se stav promijenio, moraju se znati funkcije koje stav ima za tu osobu. Na primjer, ukoliko pojedinac želi promijeniti spoznajni stav, stav će se jedino promijeniti ako se pojedinac izloži novim informacijama, dok

na primjer pružanjem informacija stavu u funkciji obrane ega, neće se ništa dogoditi (Pennington, 1997; Lemut, 2012).

#### 4.1. Stereotipi, predrasude i diskriminacija

##### 4.1.1. Stereotipi: kognitivna komponenta

Stereotip je „*generalizacija o grupi ljudi, kojom se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim varijacijama između članova. Jednom formirani, stereotipi su otporni na promjene uslijed novih informacija*“ (Aronson i sur., 2005, str. 461). Stereotipiziranje je često način pojednostavljivanja pogleda na svijet, nije nužno emocionalno i ne mora voditi do namjernog zlostavljanja. Stereotipi služe za lakše socijalno funkcioniranje te za bolje razumijevanje određenih grupa ili pojava. Neki autori ih smatraju mentalnom prečicom jer predstavljaju pojednostavljene, ali često i negativne stavove prema pripadnicima određenih grupa (Đukanović i Filipović, 2013). Prema tome često su i polazišna točka za razvijanje predrasuda i diskriminacija (Grizelj, 2012). Stereotipi nastaju tako što se praznine u znanju popunjavaju generalizacijama koje su pod utjecajem osobina ličnosti, doživljenih frustracija ili pod utjecajem vlastitih iskustava. Te generalizacije nastaju na temelju sličnosti koje pojedinac povezuje s nekim drugim njemu poznatijim grupama (Đukanović i Filipović, 2013). Grizelj (2012) navodi da je glavna funkcija stereotipa da omogući pojedincu olakšano snalaženje u složenom svijetu kako bi stvorio kognitivno elaborirane i točne stavove. Aronson i sur. (2005, str 461.) stereotip nazivaju „*zakon najmanjeg napora*“ jer ulaganje kognitivnog napora je posvećeno samo za bitne osobe i događaje, a za sve ostalo koristimo jednostavna uvjerenja i generalizacije, odnosno stereotipe (Grizelj, 2012). Rot (1983) navodi da postoje dva shvaćanja stereotipa. Prvo shvaćanje se odnosi na stereotipe generalizacije koji omogućavaju lakše snalaženje u životnim uvjetima koji su stalno promjenjivi i složeni, te omogućavaju relativno stabilnu sliku svijeta i vrednovanje različitih pojava u životu. Korisne su za svrstavanje i objašnjavanje pojedinačnih pojava u određene kategorije i lakšu orijentaciju. Drugo shvaćanje se odnosi na poimanje stereotipa kao opravdanja neprijateljskog odnosa pojedinca prema pojedinim grupama. Služi kao racionalizacija predrasuda, odnosno izražavanje nagomilane agresije.

#### 4.1.2. Predrasude: emocionalna komponenta

Prema Aronsonu i suradnicima (2005, str. 460.) predrasuda je „*neprijateljski ili negativni stav prema pripadnicima prepoznatljive grupe ljudi koji se zasniva isključivo na njihovu članstvu u toj grupi*“. Predrasude su stavovi koje možemo okarakterizirati kao pretežno negativnima te često nisu potkrijepljene činjenicama niti su zasnovane na argumentima, donesene su unaprijed i bez prethodnog razmišljanja (Šarić, 2015). Predrasude jesu stavovi, stoga imaju i 3 komponente stava, kognitivnu, konativnu i emocionalnu. Kognitivna komponenta sadrži pogrešna uvjerenja, odnosno kognitivna komponenta je stereotip. Stereotipna uvjerenja o negativnim osobinama grupe dovode do percipiranja pojedinca u skladu s predrasudom (Grizelj, 2012). Konativna komponenta je vezana uz socijalni značaj predrasude, dok je emocionalna komponenta jako i intenzivno izražena (Marković, 2021). Rot (1983) definira predrasude kao logički neosnovane, uporno održavane stavove koji su praćeni intenzivnim emocijama prema objektu stava.

Postoje razne definicije predrasuda, ali sve imaju jedan zajednički element, a to je usmjerenost na grupu ili članove grupe te njihovu pripadnost grupi (Brown, 1995; prema Grizelj, 2012). Nadalje, predrasude se izražavaju kroz podcjenjivanje osobina članova neke grupe ili same grupe, kroz odbijanje i blokiranje komunikacije s članovima i kroz izražavanje neprijateljstva prema njima (Petković i Magdalenić, 1977; prema Marković, 2021). Predrasude mogu biti pozitivne i negativne, a formiraju se i održavaju radi zadovoljenja vlastitih ciljeva i težnji (Rot, 1983). Pozitivan stav se odnosi na podržavanje ili zaštitu objekta stava. No, znatno češće se govori o negativnim predrasudama, a u tom kontekstu to obuhvaća osuđivanje, neprijateljski stav, spremnost na napad i da se pristupi aktivnostima protiv nekih grupa ili pojava (Đukanović i Filipović, 2013).

Predrasude su naučene, odnosno stečene tijekom života. Predrasude se najčešće počinju stjecati već od samog djetinjstva, putem učenja prema modelu - roditelja, skrbnika ili odgajatelja (Šarić, 2015). Upravo zbog učenja po modelu, predrasude su tvrdokorne i nefleksibilne. Đukanović i Filipović (2013) navode 3 vrste predrasuda. Prva vrsta predrasuda nastaje kao posljedica usvajanja neopravdanog i pogrešnog shvaćanja zajednice u kojoj pojedinac živi. Takve predrasude ne moraju biti praćene intenzivnim negativnim emocijama i neprijateljstvom te se ova vrsta najlakše suzbija. Druga vrsta predrasuda je čvrsto povezana sa tradicionalnim načinima shvaćanja života, one su duboko ukorijenjene i teže ih je ukloniti. Treća vrsta predrasuda je praćena intenzivnim negativnim emocijama te se javljaju zbog osobne

nesigurnosti i nagomilane agresivnosti pojedinca te na taj način pojedinac nastoji ublažiti vlastite poteškoće. One su dio osobnosti pojedinca i zbog toga se i najteže uklanjaju.

#### 4.1.3. Diskriminacija: konativna komponenta

Aronson i sur. (2005, str. 465) definiraju diskriminaciju kao „*neopravdano negativno ili štetno ponašanje prema članovima grupe samo zbog njihove pripadnosti toj grupi*“.

Stereotipi, predrasude i diskriminacija su koncepti koji većinom prate jedan drugoga, te ako se pojavljuje jedan, pojaviti će se i drugi, ali mogu se javljati i odvojeno. Ako je neka grupa pozitivno stereotipizirana, predrasude i diskriminacija se vjerojatno neće pojaviti. Također, generalizirane predrasude ne moraju sadržavati određene stereotipe ili djela diskriminacije.

#### 4.2. Stigmatizacija populacije osuđenika

Stigma se definira kao znak srama i diskreditacije prema nekoj osobi koja se opisuje kao nesposobna, a njeno ponašanje kao neprimjereno i nepoželjno. Stigmatizirane osobe su od strane zajednice ili velike većine društva okarakterizirane kroz negativne stavove i vjerovanja (Halgin i Whitbourne, 1994; prema Bajs, 2003). Link i Phelan (2001; prema Đorović, Matošević, Milošević, Nikolić i Romanov, 2020) stigmatu predstavljaju kao oznaku određenoj grupi ljudi ili pojedincu, stereotipizaciju i gubljenje društvenog statusa. Navode dvije glavne vrste, a to su javna stigmatizacija i auto- stigmatizacija. Kako im i imena govore, javnu stigmatizaciju izvršavaju moćne grupe u društvu, a auto - stigmatizaciju izvršavaju pojedinci internaliziranjem tih uvjerenja protiv sebe. Link i Phelan (2001; prema Lotar i sur., 2010) navode da je stigmatizacija prisutna kada postoje sljedeća 4 elementa: uočavanje razlika među ljudima - je li neka karakteristika percipirana kao važna ili nevažna, povezivanje različitosti s negativnim stereotipima, uvjerenje da su osobe kojima se pripisuje negativna etiketa drukčiji od drugih te gubitak statusa i diskriminacija.

Pojmovi etiketiranje, stigma i diskriminacija su međusobno povezani. Etiketiranje je pojava koja se često javlja neposredno prije same stigmatizacije. Oznake koje se pridaju pojedincima često dolaze u obliku predrasuda, dok stigmatizacija i diskriminacija se javljaju kao posljedice predrasuda u zajednicama gdje postoje i uvjeti za nastanak i razvoj predrasuda (Đukanović i Filipović, 2013).

Stigmatiziranje populacije osuđenika najčešće se temelji na predrasudama koje su često osnova za razne oblike nepravednog i diskriminirajućeg ponašanja prema njima.

Ljudi često stigmatiziraju populaciju osuđenika zbog nedostatka informacija i znanja. Zbog toga, kao jednim od mogućih načina smanjivanja stigmatizacije je upravo dodatno educiranje i informiranje javnosti o potrebama osuđenika i načinima pružanja pomoći i podrške kako ne bi došlo do ponovnog činjenja kaznenog djela, ali i narušenog samopoštovanja osuđenika, slabljenja socijalnih veza i problema fizičkog i psihičkog zdravlja (Strmečki, 2022).

Posljedice stigmatizacije nisu drastične, ali stigmatizirane osobe se suočavaju sa brojnim teškoćama u svim područjima života i sa brojnim poteškoćama psihičkog zdravlja, kao što je kronični stres, frustracija i intenzivna patnja (Đukanović i Filipović, 2013). Posljedice mogu biti socijalne i psihološke. Stigmatizirana osoba doživljava diskriminaciju, izbjegavanje od strane drugih te na taj način gubi svoje mjesto u zajednici. Prema tome, osim navedenih poteškoća kod populacije osuđenika posljedice se javljaju i u području resocijalizacije, odnosno uspješnog povratka u zajednicu. Steffensmeier i Kramer (1980; prema Lotar i sur., 2010) navode da upravo stigmatizacija ugrožava uspješnu reintegraciju osuđenika u zajednicu jer onemogućuje samom osuđeniku promjenu slike o sebi u vlastitim očima i očima društva.

## 5. STAVOVI JAVNOSTI O OSUĐENICIMA I NJIHOVOJ REHABILITACIJI

### 5.1. Važnost proučavanja stavova

Stavovi služe za stjecanje standarda za vlastito prosuđivanje i vlastite postupke. Odnosno, kroz standarde, pojedinac može lakše klasificirati objekte stava, a to utječe na lakše i brže djelovanje (Bajs, 2003). Postoji nekoliko razloga, zašto je potrebno i važno proučavati i istraživati stavove, te se kroz ovo poglavlje navode najvažniji.

Stručnjaci iz raznih područja bave se proučavanjem stava kako bi objasnili razne vrste društvenih zbivanja, od političkog opredjeljenja građana do odnosa određenih društvenih slojeva prema raznim društvenim pojavama ili prema drugim slojevima. Jedan od razloga velike zainteresiranosti za konstrukt stava jest njegova složenost kroz koju se može objasniti kompleksnost ponašanja ljudi. Stručnjaci navode da stav uzima u obzir aktivnosti čovjeka, njegovo doživljavanje i shvaćanje neke situacije te njegovu reakciju, odnosno emocije na tu situaciju (Rot, 1983). Stav je složeni konstrukt koji je pod utjecajem onoga što drugi čine ili što drugi govore, pa je često promjena stava reakcija na socijalni utjecaj. Socijalni psiholozi, ali i brojni drugi stručnjaci zanimaju se za stav upravo zato što je stav osobni i unutarnji konstrukt, ali i društvena pojava, na koju utječu ponašanja drugih ljudi (Aronson i sur., 2005). Kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, ljudi mogu imati stavove prema različitim ljudima i objektima. U formiranju i održavanju stavova pojedinaca veliku ulogu imaju društvene i kulturne norme, a posebice kada se radi o ozbiljnim ili manje zastupljenim i prihvaćenim temama, kao što su silovanje, zlostavljanje, pomoć marginaliziranim skupinama, počiniteljima kaznenih djela i slično. Stavovi ljudi se razlikuju s obzirom na objekt stava, te društvene i kulturne norme mogu igrati ulogu u formiranju njihova stava, ali uz to bitno je i osobno iskustvo pojedinca koje uvelike utječe na stav pojedinca (Lemut, 2012). Na temelju toga, stručnjaci se velikim dijelom usmjeravaju na istraživanje čimbenika koji utječu na formiranje i mijenjanje stavova, o kojim čimbenicima otpornost stavova ovisi, što prethodi stavovima, te brojnim drugim pitanjima. Također, znanstveno je dokazano da stavovi mogu predvidjeti ponašanje pojedinca, stoga bitno istraživačko područje je često i objašnjenje i predviđanje ponašanja vezano uz važne društvene pojave i pitanja (Vargić, 2021).

Istraživanja stavova javnosti prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji je bitna tema u području društvene reakcije na kriminalitet (Ajzen, 2001: prema Gideon i Loveland, 2011;

prema Đurđević i sur., 2016). U ovom slučaju stavovi društva, odnosno javnosti mogu biti ključni za uspješnu reintegraciju osuđenika u zajednicu. Pozitivni stavovi prema osuđenima mogu povećati učinkovitost programa u zajednici za osuđenike, ali mogu povećati i mogućnost uspješnog povratka u zajednicu nakon otpusta iz zatvora (Đurđević i sur., 2016). S druge strane, negativni stavovi javnosti, mogu smanjiti mogućnost uspješne prilagodbe, ali i često vode stvaranju predrasuda i diskriminacije osuđenih osoba (Vargić, 2021). Nadalje, pozitivni stavovi društva prema reintegraciji osuđenika povećavaju učinkovitost primjene alternativnih sankcija, ali i smanjivanju straha od kriminaliteta (Applegate, Cullen i Fisher, 2002; Fisher i Applegate, 2000; Todorović i Buđanovac, 2000; prema Đurđević i sur., 2016).

Nadalje, stavovi se mogu lako objektivno mjeriti, te to predstavlja još jedan od razloga velike zainteresiranosti stručnjaka za ovaj konstrukt (Zvonarević, 1989; prema Bajs, 2003). Stavovi se mjere kako bi se ispitanici mogli svrstati na kontinuum, gdje je na jednoj strani pozitivni, a na drugoj strani negativni ekstrem. Uz to, stavovi se mjere kako bi se saznalo postojanje, intenzitet i stabilnost stava (Bajs, 2003). Današnja istraživanja koriste razne skale za mjerenje stavova, koje se smatraju poluindirektnim tehnikama. Najpoznatije skale za mjerenje stavova su skale Terstonovog tipa, skale Likertovog tipa i skale Gutmanovog tipa (Đukanović i Filipović, 2013).

## 5.2. Pregled istraživanja o stavovima javnosti prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji

Generalno, javnost smatra počinitelje kaznenih djela opasnim, neiskrenim, te ozloglašanim (Gaubatz 1995; prema Young 1999; prema Hirschfield i Piquero, 2010). Također poslodavci, suradnici, susjedi i drugi članovi zajednice koji imaju negativne stavove prema osuđenima češće će ih i isključivati iz društvenih i drugih aktivnosti u toj zajednici od drugih ljudi (Pager, 2003; prema Clear, 2007; prema Hirschfield i Piquero, 2010). Neprijateljski stavovi prema osuđenima doprinose stigmatizaciji i diskriminaciji ne samo osuđenika, već i njihovih obitelji i susjedstva, ali doprinosi i recidivizmu. Odnosno, pozitivni stavovi javnosti su jako bitan čimbenik u rehabilitaciji osuđenika, ali i za uspješan povratak u zajednicu. Đorović i sur. (2020) navode da postoje relevantni dokazi o nedostatku poslijepenalne pomoći i nedovoljne informiranosti osuđenika gdje mogu potražiti pomoć. Prema ovim autorima, 70% osuđenika ne očekuje pomoć od države, 60% njih nije upoznato što govore zakoni, a 56,7% smatra da će biti stigmatizirani i diskriminirani nakon otpusta iz zatvora. Kjelsberg, Skoglund i Rustad (2007)

su na uzorku zatvorenika, zaposlenika zatvora i studenata napravili istraživanje u kojem su došli do rezultata da zatvorenici imaju najpozitivnije stavove prema samima sebi. Nadalje, od zaposlenika zatvora, najnegativnije stavove prema zatvorenicima su imali pravosudni policajci, dok su stavovi studenata ovisili o tome što studiraju, pa su najpozitivnije stavove imali studenti sestrinstva.

Krisberg i Marchionna (2006; prema Garland i sur., 2016) došli su do rezultata kroz svoju nacionalnu anketu da 7 od 10 Amerikanaca podržava programe reintegracije osuđenika u institucijama i zajednici te više od 50% njih smatra da je za uspješni povratak u zajednicu bitan tretman, podrška obitelji, usluge za poboljšanje mentalnog i fizičkog zdravlja, pronalazak smještaja i posla. 9 od 10 Amerikanaca je smatralo da programi pripreme za otpust i pripreme za povratak u zajednicu trebaju započeti njihovim dolaskom u zatvor. U istraživanju na području Missouria, 89% ispitanika smatra da je potrebno pomoći osuđenima nakon otpusta i 76% ih smatra da je potrebno provoditi programe koji bi omogućili pronalazak posla osuđenima (Garland, Wodahl i Schuhmann, 2013; prema Garland i sur., 2016). Cullen i Moon (2002; prema Garland i sur., 2016) kroz svoj rad došli su do zaključka da javnost u Sjedinjenim Američkim Državama podržava rehabilitacijski pristup prema zatvorenicima, jer su svjesni da se većina osuđenika vraća u zajednicu i da je rehabilitacija dobar način kako bi osuđenici predstavljali manju opasnost za zajednicu. Također, nacionalna studija u Sjedinjenim Američkim Državama provedena 2002. govori da se 92% ispitanika slaže sa tvrdnjom da je dobra ideja pružiti tretman zatvorenima dok su u zatvoru, te 88% njih podržava tretman nakon izlaska iz zatvora, odnosno superviziju osuđenika i pomoć od strane zajednice (Cullen, Eck i Lowencamp, 2002; prema Lero Jonson i Cullen, 2015). S druge strane, brojni autori navode kako se većina stanovnika SAD-a slaže za politikom retribucije prema počiniteljima kaznenih djela. No, navode da punitivni stavovi javnosti ovise o vrsti počinjenog kaznenog djela i prošlosti počinitelja. Pa tako na primjer, javnost češće zastupa ovakve stavove prema počiniteljima nasilja, seksualnog zlostavljanja ili prema recidivistima, dok su više tolerantni prema osobama koje su prvi put počinile kazneno djelo ili prema počiniteljima nenasilnih kaznenih djela. Još jedno istraživanje to potvrđuje, naime Brown (1999) navodi da je javnost sklonija podržavanju rehabilitacijskih programa samo za određene počinitelje kaznenih djela, na primjer za one koji su tek prvi puta počinili kazneno djelo dok za počinitelje nasilnih djela ili težih kaznenih djela, posebice, djela seksualnog zlostavljanja, pokazuju manje podrške te njih percipiraju kao nasilne i opasne pojedince. U jednom istraživanju je potvrđeno da ljudi koji su imali veća saznanja o temi reintegracije osuđenika te koji su imali više kontakta s



osuđennicima, imali su i manje predrasuda prema njima (Hirschfield i Piquero, 2010). Nekolicina stručnjaka u svojim istraživanjima su ispitivali stavove o punitivnom karakteru kazne, no kada bi se uključile i varijable rehabilitacije, zaključuju da je slika o stavovima javnosti puno kompleksnija. Naime, dok javnost naglašava slaganje sa punitivnim karakterom kazne, također postoji široko rasprostranjena podrška za rehabilitacijske i tretmanske programe. Većina javnosti vjeruje da je rehabilitacija moguća i da treba uložiti više napora da se kreiraju i provode takvi programi u institucijama i zajednici (Cullen, Cullen i Wozniak, 1988; Cullen, Skovron, Scott i Burton, 1990; McCorkle, 1993; prema Brown, 1999).

U istraživanju Mikšaj - Todorović i Buđanovac (2000) u području stavova javnosti o kazni zatvora provedeno je istraživanje na Hrvatskom i Slovenskom uzorku, te se 54,2% ispitanika u potpunosti ili djelomično slaže da se uvjeti života u zatvorima trebaju poboljšati, te 91% ispitanika iskazuje slaganje sa tvrdnjom „Osuđenike u zatvoru treba obrazovati i naučiti ih poslu da se po izlasku uklope u život na slobodi“. 43,7% ispitanika smatra da uvjeti za uvjetni otpust trebaju biti stroži te 66,7% njih misli da osuđenici trebaju zaraditi za svoj smještaj u zatvoru. Nadalje, kod pitanja o podržavanju smrtne kazne, više od 50% ispitanika je smatralo da je nepotrebna, a 70% ispitanika se ne slaže sa tvrdnjom da se kazne trebaju u potpunosti ukinuti. Više od polovice ispitanika ne pokazuje negativne predrasude prema osuđennicima, odnosno razumiju i podržavaju svrhu rehabilitacije i podrške osuđennicima. Na temelju brojnih provedenih istraživanja, generalni stav javnosti o kaznama zatvora jest da su one prekratke. Takav stav proizlazi iz neznanja i nepoznavanja alternativnih sankcija, tretmanskih programa i rehabilitacije u zajednici. Također, jedno istraživanje u kojem se proučavalo znanje o životu u zatvoru u Škotskoj, navodi da 90% ispitanika nikada nisu bili u zatvoru, većina njih nisu upoznati sa uvjetima života u zatvorima te nisu upoznati sa zatvorskim programima (Roberts i Hough, 2005). Veić (2016; prema Maloić, 2020) provela je anketu na društvenoj mreži Facebook na 137 ispitanika, gdje je utvrdila da većina ispitanika ne zna da svrha izvršavanja kazne zatvora nije samo kažnjavanje pojedinca, već i rehabilitacija, zatim većina njih je iznijelo negativne stavove prema počiniteljima kaznenih djela, te smatraju da većina zatvorenika ima prevelika prava i privilegije.

Nadalje, u istraživanju Mikšaj - Todorović i Buđanovac (2002) više od 50% ispitanika pokazuje pozitivan osoban stav prema bivšim zatvorenima, odnosno družili bi se sa osobom koja je na uvjetnom otpustu ili bi pozvali bivšeg osuđenika u svoju kuću/stan. S druge strane njih 52,7% iskazuju potpuno ili djelomično neslaganje s tvrdnjom „Dijelio/la bih stan s bivšim osuđenikom“. Što se tiče općih stavova prema osuđennicima, preko 50% ispitanika iskazuje

pozitivan stav prema njima, odnosno smatraju da se može vjerovati osuđenima, da se ne bi sramili da je netko u njihovoj obitelji bio u zatvoru i da im ne bi bilo neugodno družiti se sa osuđenima. 56% ispitanika smatra da osuđenici zaslužuju svoju sudbinu, čak i ako je ona vrlo neugodna. U istraživanju Lotar i suradnika (2010) o stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela, 92-100% ispitanika iskazuje da bi prihvatilo osuđenika kao sugrađana, 72-89% njih bi prihvatilo osuđenika kao susjeda, a 75-90% bi ga prihvatilo kao poznanika. Dok samo 10-22% njih se slaže da bi osuđenike prihvatili kao učitelja/icu ili odgajatelja/icu svog djeteta. 37% muških ispitanika iskazuje spremnost na prihvaćanje počiniteljice kaznenog djela kao svoje partnerice, a s druge strane samo 18% ženskih ispitanica bi bilo spremno prihvatiti počinitelja kaznenog djela kao svog partnera. Što se tiče predrasuda prema osuđenima, ispitanici su u prosjeku imali negativne stereotipe o počiniteljima kaznenih djela. Također ispitanici su pokazivali negativnije stereotipe prema počiniteljima kaznenih djela nego prema počiniteljicama.

S obzirom na neke osobne karakteristike ispitanika, istraživanja pokazuju da u većini slučajeva dob, spol ili stupanj obrazovanja nije prediktor stavova prema osuđenima. Ipak, istraživanje o stavovima javnosti o osuđenima na hrvatskom i slovenskom uzorku pokazuje da što su ispitanici bili stariji, imali su veće predrasude prema osuđenima i negativnije osobne stavove. Također, ispitanici s nižim stupnjem obrazovanja su se češće slagali da ne treba vjerovati osuđenima, da bivši osuđenici nisu sposobni zadržati posao ili da se osoba treba sramiti ukoliko joj je član obitelji bio u zatvoru. S druge strane, istraživanje pokazuje da su osobe sa višim stupnjem obrazovanja imali manje punitivne stavove. Ispitanici iz glavnih gradova Hrvatske – Zagreb i Slovenije - Ljubljana su imali najpozitivnije stavove prema osuđenima (Mikšaj Todorović i Buđanovac, 2002). Također, brojna istraživanja u SAD-u potvrđuju da osobe koje imaju viša primanja i viši stupanj obrazovanja, češće zagovaraju alternative kazni zatvora i programe reintegracije osuđenika (Maruna i King, 2004; Unnever i Cullen 2007; prema Hirschfield i Piquero, 2010).

U istraživanju koje je ispitivalo stavove osoba koje su zaposlene u Beogradskim poduzećima gdje osuđenici obavljaju rad za opće dobro prema osuđenima, 61,3% ispitanika iskazuje da bi se družilo sa osobama koje su na uvjetnom otpustu, 34,60% ispitanika smatra da su potrebne strože kazne te je istraživanje pokazalo da dob i stupanj obrazovanja nisu prediktori stavova prema osuđenima (Đurđević i sur., 2016). U istraživanju o stavovima studenata Sveučilišta u Zagrebu o osuđenima, 77,4% ispitanika smatra da bi ostvarili kontakt s osuđenima ukoliko postoji potreba. Također, njih 59,6% smatra da osuđenici trebaju imati ista prava kao i ljudi

koji nisu bili u zatvoru. 85,4% ispitanika smatra i da se osuđenici mogu promijeniti. Općenito, ovo istraživanje pokazuje pozitivne stavove studenata prema osuđenima te stvaranju kontakta s njima, ali i pružanja podrške i pomoći (Katalenac, 2016).

Što se tiče spolnih razlika, Lotar i suradnici (2010) dolaze do rezultata da javnost ima pozitivniji stav prema ženama počiniteljicama nego muškarcima počiniteljima, dok muškarci pokazuju pozitivnije stavove prema ženama koje su počinile kazneno djelo. Mikšaj - Todorović i Buđanovac (2000) dolaze do podataka da su žene češće imale negativne osobne stavove prema osuđenima od muškaraca, da imaju predrasude, dok s druge strane više se slažu sa izjavom da su i osuđenici ljudska bića te su manje priklonjene smrtnoj kazni od muškaraca.

U meta-analizi koja je prikupila starija istraživanja o stavovima javnosti o osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na području Sjedinjenih Američkih Država, istaknuta su 4 čimbenika koja su utjecala na stavove, to su spol osobe, rasa ili etnička pripadnost, politička pripadnost i interpersonalni kontakt. Prvenstveno, studije pokazuju da žene u usporedbi sa muškarcima imaju negativnije stavove prema osuđenima. Međutim, neka novija istraživanja pokazuju drugačije, odnosno da nema razlika između žena i muškaraca (Locke, 2010; Park, 2010; Hirschfield i Piquero, 2010). Nadalje, ova meta-analiza govori da u većini istraživanja manjine pokazuju veću prihvaćenost prema osuđenima od bijelaca ili ljudi koji čine većinu neke zajednice. Također osobe koje se identificiraju kao politički konzervativne ili kao Republikanci imaju negativnije stavove prema osuđenima od ljudi koji se identificiraju kao politički liberalni ili Demokrati. Interpersonalni kontakt, kako je već navedeno, predstavlja važan čimbenik, te brojna istraživanja potvrđuju da osobe koje su imale bilo kakav interpersonalni kontakt sa osuđenima, pozitivnije ih i percipiraju (Rade, Desmarais i Mitchell, 2016). Istraživanje o stavovima studenata Sveučilišta u Zagrebu o osuđenima, pokazalo je da studenti koji su poznavali ili bili u interakciji s osuđenima imaju pozitivnije stavove od onih koji nisu bili u kontaktu s njima. Odnosno studenti koji su bili u interakciji s osuđenima, manje ih smatraju nepouzdanima i opasnima (Katalenac, 2016).

U pogledu zapošljavanja osuđenika, poslodavci često diskriminiraju osuđenike te je to jedan od najvećih izazova prilikom traženja posla. Stavovi poslodavaca, nedostatak kontakta na tržištu rada, te nedostatak vještina potrebnih za posao, uključujući i socijalne i komunikacijske, smanjuju šanse osuđenima za uspješni pronalazak posla i uspješni povratak u zajednicu (Westerm, Kling i Weiman 2001; prema Vargić, 2021). Vargić (2021) je provela istraživanje na 106 poslodavaca gdje su se ispitali stavovi i percepcija poslodavaca prema osuđenima. Opći stavovi prema osuđenima kao npr. da su osuđenici isto ljudska bića, da svatko zaslužuje

drugu priliku i da svatko radi greške te da to ne definira osobu su tvrdnje s kojima su se poslodavci najviše slagali. 52,9% ispitanika iskazuje da im ne bi bilo neugodno raditi s bivšim zatvorenikom, dok s druge strane 39,6% smatra da ne bi mogli u potpunosti vjerovati osuđeniku kao svom radniku. 63,2% ispitanih poslodavaca se u potpunosti ili djelomično slaže sa tvrdnjom „Ne bih imao/la ništa protiv obučavanja bivšeg zatvorenika“. Ovo istraživanje nije pokazalo statistički značajne razlike s obzirom na stupanj obrazovanja poslodavaca. 36,8% ispitanika smatra da njihove kolege ne bi odobravali zapošljavanje osuđenika, te 34,9% njih ne želi da osuđenici znaju osobne podatke njihovih drugih radnika. Što se tiče spolnih razlika, ispitanici su odgovarali slažu li se sa tvrdnjama da bi prije zaposlili ženu osuđenicu, nego muškarca, zatim, da su osuđene žene manje opasne nego muškarci, da bi osuđenica bila pouzdanija nego osuđenik u poslu, te o strahu rada s ženama osuđenicama, te je preko 50% ispitanika na svim tvrdnjama iskazalo potpuno ili djelomično neslaganje.

Holzer (1996; prema Vargić, 2021) u svom istraživanju dolazi do podatka da 2/3 poslodavaca ne bi zaposlilo osobe koje su u prošlosti osuđivane. Nadalje, Albright i Denq (1996) su proveli istraživanje na 300 poslodavaca na području Dallasa i Houstona, gdje je 12% poslodavaca iskazalo potpuno ili djelomično slaganje sa tvrdnjom da bi zaposlili osuđenike, dok ih se 42% u potpunosti ili djelomično nije slagalo. Što se tiče stupnja obrazovanja, što je on bio viši, to je spremnost poslodavaca da zaposli osuđenike bila viša. Između 64 i 88% poslodavaca iskazuje da im je bitno o kojem se kaznenom djelu radi, to jest da pri zapošljavanju gledaju koji tip kaznenog djela je počinjen. Nadalje, 76-88% ispitanika ne bi zaposlilo osobe koje su bile osuđene za kaznena djela ubojstva, pljačke i razbojništva, seksualnog zlostavljanja i seksualnog zlostavljanja djece. Giguere i Dundes (2002) su u svom istraživanju došli do podatka da su poslodavci koji su imali redovite kontakte sa osuđenicima manje osjećali strah prema njima te su bili spremniji ih zaposliti nego poslodavci koji nisu imali nikakve kontakte sa osuđenicima.

Istraživanje provedeno na uzorku od 62 poslodavaca u Baltimoru je pokazalo da bi 53% ispitanika zaposlilo osuđenike, 44 % njih nije bilo sigurno bi li ih zaposlili ili ne, te 3% iskazuje da ne bi zaposlilo. 82 % ispitanika navodi da im je najveća briga imaju li osuđenici dobar set komunikacijskih vještina za rad sa klijentima. Također, 81 % ispitanika je zabrinjavalo hoće li se klijenti osjećati neugodno u radu sa osuđenicima, te 77% njih iskazuje brigu hoće li se drugi radnici osjećati neugodno u radu sa osuđenicima (Giguere i Dundes, 2002). St.Helene-Uko (2017; prema Vargić, 2021) navodi da hoće li poslodavci zaposliti osuđenike ovisi uvelike o znanjima i vještinama koje osuđenici posjeduju, a koje su i potrebne za posao za koji se prijavljuju. 61% ispitanika navodi da ne bi zaposlili osobe koje su osuđivane za ubojstvo,

pljačku i zlostavljanje, dok većina njih iskazuje da bi zanemarili posjedovanje ili korištenje droga i marihuane te prometne prekršaje prilikom zapošljavanja osobe. Hulsej (1990; prema Albright i Denq, 1996) kroz svoje istraživanje o zapošljavanju osuđenika, dobio je rezultate da bi poslodavci češće i radije zapošljavali osobe sa prometnim prekršajima ili prekršajima i kaznenim djelima vezanih uz konzumaciju droga, dok s druge strane nasilna kaznena djela kao što su seksualno zlostavljanje, ubojstvo, zlostavljanje djece su bila najmanje zastupljena. Whiting i Winters (1981; prema Albright i Denq, 1996) dolaze do podataka da je spremnost poslodavaca za zapošljavanje osuđenika sa ozbiljnim problemima ovisnosti o alkoholu/drogi jako mala, odnosno prije su spremniji zaposliti osuđenike sa drugim vrstama kaznenih djela od ovih. Također navode da 77% ispitanika navodi da im je pri zapošljavanju jedna od najbitnijih stvari provjera jesu li osobe bile osuđivane. Dok u istraživanju Jensena i Giegolda (1976; prema Albright i Denq, 1996) 82% poslodavaca iskazuje da spol osuđenika ne bi pravio razlike prilikom odlučivanja o zapošljavanju, dok 12% ispitanika navodi da bi prije zaposlili ženu koja je osuđivana, nego muškarca. 40% ispitanika nema nikakav socijalni kontakt s osobama koje su bile osuđivane, a 15% ispitanika navodi da ima učestali kontakt s osuđenicima te zbog toga imaju i smanjeni strah od kriminaliteta, pa bi i prije zaposlili osuđivane osobe.

U skupini počinitelja kaznenih djela protiv spolne slobode, postoji nekoliko istraživanja. Kao što je navedeno prije u tekstu, javnost percipira seksualne prijestupnike opasnim, nasilnim i smatra da ih se treba zatvoriti, a rehabilitacijski dio zanemaruju. Jedno istraživanje u Minnesoti tako potvrđuje da se tijekom 10 godina zatvorila većina centara koji su provodili tretman u zajednici za seksualne prijestupnike jer su se građani žalili na prisutnost takvih centara u njihovoj zajednici (McPherson, Chein, Van Maren i Swenson, 1994; prema Brown, 1999). U istraživanju Browna (1999) 51% ispitanika je smatralo da je tretman seksualnih prijestupnika dobra ideja, ali njih čak 60% nije znalo da tretman za njih uopće postoji. 45% ispitanika je smatralo da je tretman potreban i u zatvoru i u zajednici. Također, iako je postojala generalna podrška za tretman, samo njih 4% je smatralo da tretman može biti učinkovit u rješavanju ovog problema.

U istraživanju na uzorku Grčkih studenata i studenata iz Velike Britanije o stavovima prema silovanju i silovateljima, rezultati su bili podijeljeni u 3 skupine. Prva skupina je zagovarala samo kaznu zatvora, druga skupina je smatrala da je potrebna blaga kazna zatvora u kombinaciji sa psihoterapijom, a treća je skupina smatrala da je potrebna samo psihoterapija (Koulianou, 1985; prema Brown, 1999). Drugo istraživanje na uzorku studenata iz Kanade, je pokazalo 100% slaganje oko kažnjavanja seksualnih prijestupnika, odnosno svi su zagovarali kaznu

zatvoru najmanju 2 godine i odgovarajući tretman za njih (Vallient, Furac i Antonowicz, 1994). Što se tiče osobnih stavova prema seksualnim prijestupnicima, u Brownom istraživanju (1999) njih 72% navodi kako im ne bi iznajmili stan te 37% njih navodi kako ih ne bi zaposlilo. U istraživanju Ferguson i Ireland (2006; prema Marković, 2021) na uzorku studenata i forenzičkog osoblja, vidljive su razlike s obzirom na ove dvije skupine. Prema rezultatima istraživanja, forenzičko osoblje je u prosjeku imalo pozitivnije stavove prema seksualnim prijestupnicima od studenata, te su u većoj mjeri smatrali da se oni mogu promijeniti.

Nadalje, studija na području Floride istraživala je stavove javnosti o tretmanu seksualnih prijestupnika, te je došla do rezultata da više od polovice ispitanika podržava kastraciju ovih prijestupnika kao oblik tretmana. Tri četvrtine njih navodi da bi podržavali kastraciju kao oblik tretmana, čak i ako postoje dokazi da ona nije učinkovita (Levenson i sur, 2007; prema Kleban i Jeglic, 2011).

Kleban i Jeglic (2011) su proveli istraživanja na području New Yorka, kako bi odredili može li psihoedukacija utjecati na individualne stavove pojedinaca o počiniteljima kaznenih djela protiv spolne slobode, a kroz rezultate je vidljivo da kratka psihoedukacija može utjecati na promjenu stavova pojedinaca.

Iako u većini provedenih istraživanja javnost percipira osuđenike kao opasne i nepovjerljive pojedince, te ih često isključuju iz zajednice, zaključuje se da ukoliko su imali socijalne kontakte s njima ili poznaju nekoga tko je izvršavao kaznu zatvora, stavovi su pozitivniji (Giguere i Dundes, 2002; Pager, 2003; Hirschfield i Piquero, 2010; Katalenac, 2016). Također, javnost općenito podržava rehabilitacijski pristup radu s osuđenicima i smatra da je uz kaznu zatvora potreban i tretman, međutim pri iznošenju stavova u suživotu s osuđenicima, zapošljavanju osuđenika ili radu s njima iznose negativne stavove (Holzer, 1996; Mikšaj-Todorović i Buđanovac, 2002; Giguere i Dundes, 2002; Lotar i sur., 2010).

Zaključno, neprijateljski i negativni stavovi prema osuđenicima doprinose stigmatizaciji i diskriminaciji ove populacije, ali i njihovom postupnom otuđenju od iste, a brojna istraživanja potvrđuju upravo suprotno, a to je da su pozitivni stavovi javnosti ključni u rehabilitaciji osuđenika, ali i za njihovu uspješnu reintegraciju u zajednicu.

## 6. POTREBA ZA POSLIJEPENALNOM ZAŠTITOM

Proces pripreme za povratak u zajednicu treba započeti početkom izvršavanja kazne zatvora. Zatvorenici bi trebali sudjelovati u obrazovnim programima i programima stručnog usavršavanja, u tretmanskim programima i programima pripreme za povratak u zajednicu.

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 128/99,14/21, članak 177.) „*pripremanje zatvorenika za otpust započinje nakon dolaska u kaznionicu odnosno zatvor. Zatvorenika se potiče na odgovorno sudjelovanje u pripremi za otpust u kaznionici odnosno zatvoru i izvan kaznionice odnosno zatvora, a posebice na održavanje odnosa s obitelji, kontaktiranje s državnim tijelima, ustanovama i udrugama te osobama koje se organizirano bave uključivanjem zatvorenika u život na slobodi. Program pripreme za otpust zatvorenika dio je programa izvršavanja*“.

Kao što je već navedeno, izlazeći iz zatvora osuđenici se suočavaju sa mnoštvom izazova što utječe na njihovu tranziciju u vanjski svijet. Istraživanja pokazuju da se osuđenici suočavaju sa brojnim barijerama pri izlasku iz zatvora, odnosno takozvanim „nevidljivim kaznama“ (Travis, 2002; prema Bender i sur., 2015). Napuštajući zatvor, često su odmah izloženi brojnim rizičnim mjestima, osobama i situacijama, a nerijetko se događa i da izlaze iz zatvora sa nerazvijenim vještinama nošenja sa takvim poteškoćama. Susreću se sa problemima pronalaska smještaja, posla, primanja zdravstvene i psihološke pomoći te problemima vezanih uz tretman ovisnosti. Uz sve navedeno, doživljavaju stigmatizaciju od strane javnosti kao i postepeno otuđenje od zajednice, pa se zbog toga često i vraćaju starim obrascima ponašanja. Većina njih dolazi iz zatvora u vanjski svijet bez ikakve uštedevine ili novca i sa malo radnih prilika. Proces prilagodbe nakon izlaska iz zatvora, a posebice prvi tjedni nakon otpusta predstavljaju kritično razdoblje za osuđenike (McNally i Brennan, 2015).

Kako bi se odgovorilo na navedene izazove, tijekom izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj zatvorenicima se nude opći i posebni programi tretmana, te edukativno-razvojni programi. Opći programi tretmana uključuju izobrazbu zatvorenika, radne aktivnosti i aktivnosti slobodnog vremena i pripreme za otpust, a posebni programi tretmana su kreirani za različite skupine zatvorenika sa istim obilježjima. Osim toga, surađuju sa raznim vanjskim organizacijama koje nude razne usluge, poput treninga socijalnih vještina, psihosocijalnog tretmana, programi obrazovanja, programi za poboljšanje roditeljskih vještina i brojni drugi (Strmečki, 2022). Suradnja sa organizacijama u zajednici i sa samom zajednicom dovodi do

povećanja informiranosti zatvorenika, promjeni u stavovima javnosti o zatvorenicima, a time se i smanjuje stigmatizacija i diskriminacija prilikom njihova povratka u društvo (Lončar, 2016).

Ukoliko se tijekom boravka u zatvoru ne radi sa zatvorenicima, dolazi do toga da oni izlaze needucirani, nepromijenjeni i nespremni za izazove koji ih čekaju u vanjskom svijetu, ne znaju koje su im usluge dostupne u zajednici niti su dovoljno informirani. Shodno tome, povećava se rizik od vraćanja starim obrascima ponašanja i povratku u zatvor (Strmečki, 2022). Isto tako, ukoliko se ne provode poslijepenalni programi mogu se javiti rizici u području konzumacije droga, beskućništva, narušeni obiteljski odnosi, problemi u ponašanju djece, zdravstveni problemi zatvorenika i njihovih obitelji te činjenja raznih prekršaja (Petersilia 2000; prema Maloić 2013).

### 6.1. Definiranje poslijepenalne zaštite

Reintegracija zatvorenika obuhvaća pružanje prilika zatvorenicima za razvoj i poboljšanje životnih, socijalnih, kognitivnih i emocionalnih vještina, za poboljšanje važnih socijalnih bliskih veza, tako da bi se smanjio rizik za ponovno počinjenje kaznenih djela nakon izlaska iz zatvora, te se u vezi s time i naglašavaju dobri uvjeti u zatvoru kako bi se sve navedeno moglo i ispuniti (United Nations, 2016; Council of Europe, 2006; prema Maloić, 2020).

Postoje brojna definiranja i objašnjenja vezana uz povratak osuđenika u zajednicu te pružanja pomoći i podrške, a kroz ovo poglavlje biti će navedena najvažnija.

U Republici Hrvatskoj najčešće se koristi termini „poslijepenalne zaštite“ ili „poslijepenalnog prihvata“. Kroz ove pojmove, brojni stručnjaci uključuju nadzor osuđenika, tretmanske programe u zatvoru i izvan zatvora (Žakman-Ban, 1992; prema Maloić, 2020). Nadalje, „postpenalni prihvata“ stručnjaci definiraju kao skup postupaka prema osuđenicima, sa ciljem uspješne socijalne reintegracije (Mikšaj, 1982; Penić, Malek i Vlahović, 2017). Knežević (2008; prema Strmečki, 2022) definira „postpenalnu zaštitu“ kao institucionalno i izvan institucionalno djelovanje, uključuje postpenalni prihvata, odnosno pomoć zatvorenicima neposredno nakon izlaska te postpenalni tretman koji uključuje tretmanske programe i aktivnosti s ciljem dugotrajne promjene osuđenika i njegove resocijalizacije.

U stranoj literaturi u kontekstu poslijepenalne zaštite, najčešće se koriste pojmovi „reentry“ i „resettlement“. Najčešće, ti pojmovi su vezani uz intervencije, programe i aktivnosti kojima je svrha prevencija ponovnog počinjenja kaznenog djela te uspješno voditi proces povratka u



zajednicu osuđenika. U nekim državama, to se većinom veže uz obveze, nadzor, superviziju ili ograničenja i zabrane, ali postoje i razni tretmanski pristupi koji su usmjereni na resocijalizaciju (Maloić, 2020). Petersillia (2003; prema Ndrecka, 2014) definira „reentry“ kao skup aktivnosti i programa provedenih sa svrhom pripreme osuđenika za život na slobodi, uključujući vrijeme koje su proveli u zatvoru, proces otpusta i proces supervizije nakon izlaska. Wilkinson (2001) se slaže s ovim autorom te naglašava da proces pripreme zatvorenika na povratak u zajednicu treba započeti sa njegovim dolaskom na izvršavanje kazne zatvora (Ndrecka, 2014). Nadalje, „reentry“ može značiti i završetak izvršavanja kazne zatvora, odnosno tranzicija života u zatvoru prema životu na slobodi. Prema tome, usmjereno je prema pružanju pomoći, nošenju sa stigmatizacijom, ali i izazovima reintegracije. Također, usmjerava se prema rizičnim čimbenicima i njihovom uklanjanju kako bi se spriječio recidiv. Uz ova objašnjenja, veže se pojam „reentry“, ali i pojmovi „aftercare“, „throughcare“, „resettlement“ ili „transitional services“ (United Nations Office on Drugs and Crime, 2012). „Resettlement“ se objašnjava kao skup intervencija utemeljen na dokazima, koje se provode i u zatvoru i izvan zatvora, kako bi se povećao stupanj sigurnosti u zajednici i kako bi se smanjila stopa recidivizma (Strmečki, 2022). Council of Europe (2010; prema Maloić, 2020) pojam „resettlement“ definira kao reintegraciju zatvorenika koja započinje tijekom izvršavanja kazne zatvora, te se koristi samo kod onih zatvorenika, koji nakon otpusta iz zatvora, imaju određene obveze i dužnosti u sklopu svoje kazne. „Aftercare“ se odnosi na pružanje pomoći osuđenima nakon otpusta, ali isključivo uz njegovo dobrovoljno uključivanje (Strmečki, 2022). Fox i suradnici (2005; prema Maloić, 2020) definiraju „aftercare“ kao skup mjera i aktivnosti koje se nude zatvoreniku kada dođe do završetka tretmana u zatvoru i vraća se u zajednicu. Altschuler i Armstrong (2002) o poslijepenalnoj zaštiti govore u kontekstu njezine svrhe. S jedne strane može se proučavati kao reintegracija i kontinuiranost pružanja brige i podrške ili s druge strane kao pomoć pri povratku u zajednicu i prevencija relapsa, što se odnosi na aktivnosti i programe koji se provode neposredno nakon izlaska iz zatvora (Ndrecka, 2014).

Pojam poslijepenalne zaštite predstavlja krovni pojam za sve ostale navedene pojmove, te obuhvaća sve intervencijske mjere, postupke i usluge namijenjene osuđenima i njihovom adekvatnom uključivanju u zajednicu, obuhvaća sve faze, uključujući i samu presudu, izvršavanje kazne zatvora te vrijeme nakon izlaska iz zatvora. Ovim pojmom se objašnjava i provođenje svih učinkovitih modela i tretmanskih usluga i postupaka (Strmečki, 2022).

Nadalje, poslijepenalna zaštita predstavlja zadnji korak u pružanju intervencijskih usluga osuđenima u vidu pružanja pomoći i podrške te smanjivanja kriminalnih obrazaca ponašanja

i smanjivanja recidivizma. Ukoliko se neadekvatno pristupi ovom konceptu to poništava bilo kakav prethodni pozitivan uspjeh intervencijskih mjera (Koller - Trbović i Miroslavljević, 2005). Prema tome neuspješna resocijalizacija znači da nije ostvarena svrha izvršavanja kazne zatvora, a to je osposobiti pojedinca kako bi u životu na slobodi živio u skladu sa zakonskim i društvenim pravilima, u svrhu zaštite društvene zajednice (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, 128/99,14/21). Prema istom zakonu definiraju se mjere i postupci kojima je cilj pomoć prilikom otpusta iz zatvora i uspješna reintegracija zatvorenika, a tu spada pronalazak smještaja, hrane, posla, zdravstvene pomoći, savjetovanje, pružanje pomoći i podrške.

Bitno je i spomenuti suradnju nadležnih institucija i organizacija kako bi se zajedničkim snagama doprinijelo promjeni. Bitna je suradnja zatvorskog i probacijskog sustava, centara za socijalnu skrb, organizacija civilnog društva i ostalih servisa. Prema Zakonu o Probaciji (NN 99/18) svrha probacijskih usluga je pružiti zaštitu zajednici od počinitelja kaznenih djela te doprinijeti njihovoj resocijalizaciji kroz smanjivanje rizičnih čimbenika i jačanje zaštitnih. Nadalje, centri za socijalnu skrb nude raznovrsnost usluga za osuđenike, kao što je stručna pomoć za pojedinačne probleme, ostvarivanje prava na financijsku pomoć za osnovne životne potrebe i informacije o raznim drugim uslugama u centru i zajednici (Maloić i Rajić, 2012).

## 6.2. Potreba za poslijepenalnom zaštitom

Ulaganje u programe povratka osuđenika u zajednicu i poslijepenalne zaštite je bitno jer brojna istraživanja potvrđuju da učinkoviti programi dovode do uspješne reintegracije, smanjenja stope recidivizma, ali i povećanja stupnja sigurnosti u zajednici. Osim toga, korist poslijepenalne zaštite je dugotrajna te utječe i na prevenciju činjenja kaznenih djela, ali i smanjuje troškove tretmanskih usluga i programa (Maloić, 2020).

Kaznena djela osim što imaju posljedice na žrtve, utječu i na zajednicu. Posljedice mogu biti socijalne, psihološke, financijske ili mentalne, ali također može doći do gubitka povjerenja u kaznenopravni sustav, društvo, ljutnje i traume (Shapland i Hall, 2007; prema Maloić, 2020). Izlaskom iz zatvora, dolazi do ugrožavanja žrtvi ili njihovih obitelji i opasnosti za zajednicu, ljude, objekte ili neka sredstva. Još jedan razlog potrebe za poslijepenalnom zaštitom jest sigurnost građana u zajednici. Svakim novim počinjenjem kaznenog djela, javnost sve manje vjeruje kaznenopravnom sustavu, a time se osjeća i nesigurnije. Društvo, općenito na ponovno počinjenje kaznenog djela gleda kao na neuspjeh intervencijskih programa, a budući da brojna istraživanja potvrđuju da poslijepenalni programi doprinose smanjenju stope recidivizma, doprinosi i osjećaju sigurnosti javnosti. Također, bitno je i informirati javnost o potrebama

poslijepenalne zaštite te zašto je bitno pružiti pomoć i podršku u ovom procesu, kako bi smanjili stigmatizaciju i diskriminaciju osuđenika, a time i utjecali na promjenu u zajednici (Strmečki, 2022).

Nadalje, brojna istraživanja potvrđuju da programi vezani uz tranziciju osuđenika iz zatvora u zajednicu, koji pripremaju zatvorenike na otpust, te pružaju pomoć i podršku, smanjuju rizik od ponovnog počinjenja kaznenog djela. Naime, Dunkel i suradnici (2019; prema Maloić, 2020) navode da je rizik od ponovnog počinjenja kaznenih djela najveći u periodu kada osoba tek izađe iz zatvora, te da najčešće osobe koje ponovno počine kazneno djelo, to naprave u prvoj godini nakon otpusta iz zatvora. Ovi podaci podržavaju potrebu za programima poslijepenalne zaštite neposredno nakon izlaska iz zatvora. Budući da je neizbježno da će zatvorenici jednom izaći iz zatvora i suočiti se sa brojnim poteškoćama, brojni autori smatraju da se području poslijepenalne zaštite pridaje premalo važnosti, te da postoji jako malo investicija za ovakve programe (Decarpes i Durnescu, 2014; prema Maloić, 2020).

Nadalje, neki autori potrebe za poslijepenalnom zaštitom svrstavaju u 3 područja: izazovi prilikom povratka u zajednicu, karakteristična obilježja osuđenika te mogući negativni efekti izvršavanja (duge) kazne zatvora (Maloić, 2020). Povratak u zajednicu predstavlja veliku barijeru za sve zatvorenike te kako se ističe predstavlja razdoblje rizika za njih. Tu se javljaju razni problemi, navedeni u ovom poglavlju te upućuju koliko je važna i potrebna poslijepenalna zaštita.

Kao što je već navedeno, karakteristična obilježja populacije osuđenika su još jedan razlog za provođenje ovakvih programa. Prije samog izvršavanja kazne zatvora prisutne su razne poteškoće u funkcioniranju pojedinaca, slabo razvijene radne i interpersonalne vještine. Često je prisutna i neka vrsta ovisnosti, financijski problemi i disfunkcionalnost obitelji. Sve to može dovesti do socijalne isključenosti, neadekvatnog funkcioniranja u raznim sferama života, prema tome i do upuštanja u kriminal (Strmečki, 2022). Programi koji se provode u zatvorima i kaznionicama, ali i programi u zajednici su stoga nužni kako bi se utjecalo na ove čimbenike i kako bi smanjili recidivizam.

Negativni efekti mogu biti gubitak posla, smještaja, narušeni obiteljski i prijateljski odnosi. Na osobnoj razini može doći do poteškoća mentalnoga zdravlja, prihvaćanja ili povećanja antisocijalnog ponašanja i vrijednosti prisutnih u takvom okruženju. Shodno tome, što je duža kazna zatvora, više će se identificirati sa kriminalnim vrijednostima, a to utječe na njihov povratak u zajednicu, a može i povećati rizik od recidivizma.

### 6.3. Izazovi povratka u zajednicu

Izazovi pri povratku u zajednicu su raznovrsni, te programi poslijepenalne zaštite mogu uveliko utjecati na smanjivanje ili rješavanje tih izazova.

Izazovi koji se mogu javiti na osobnoj razini su osjećaj dezorijentiranosti, strah od susreta sa obitelji i prijateljima, osjećaj srama i stres (O'Neill, 2017; prema Maloić, 2020). Osuđenici izlaze u vanjski svijet sa brojnim zdravstvenim problemima, kako problemima fizičkog, tako i psihičkog zdravlja. Pa tako puno njih izlazi i sa problemom ovisnosti. Brojna istraživanja potvrđuju da su ovisnosti o alkoholu i drogama centralni čimbenici koji doprinose recidivizmu (Bender i sur., 2015). U Kaliforniji je kroz jednu studiju dokazano da 85% osuđenika ovisno o nekom sredstvu ovisnosti, dok ih 18% ima psihičke probleme (Travis, Solomon i Waul, 2001). Prema United Nations Office on Drugs and Crime (2012) zatvorenici koji imaju duže kazne zatvora imaju i više vremena da se identificiraju sa kriminalnim vrijednostima, shodno tome dolazi i do većih poteškoća u obitelji zatvorenika, njegovim socijalnim odnosima, ali i pri reintegraciji u zajednicu. Kao najvećim izazovima Zamble i Porporino (prema Mejovšek, 2002; prema Maloić, 2020) navode svađe sa obiteljskim članovima i prijateljima, financijske poteškoće, nezadovoljstvo načinom života, problemi sa državnim institucijama, usamljenost, problemi s pronalaskom posla i na poslu i konzumiranje sredstava ovisnosti.

Srnić i Vulević (2016; prema Maloić, 2020) su kroz svoje istraživanje zaključili da su sljedeća obilježja osuđenika bila značajna prepreka za uspješni povratak u zajednicu: funkcionalna nepismenost i poteškoće u korištenju novih oblika tehnologije, problemi sa ovisnošću, posebice s drogom, financijska nestabilnost, nedostatak kontakta sa obitelji tijekom izdržavanja kazne zatvora i nedostatak podrške nakon otpusta te traženje posla. Stigmatizaciju, 81% ispitanika navodi kao najveću prepreku u pronalasku posla. Također, polovica ispitanika nije imalo važeću osobnu iskaznicu, te većina njih je imala problem s prijavom prebivališta nakon izlaska.

Jedan od uvjeta za uspješnu reintegraciju osuđenika jest pronalazak smještaja. Pronalazak prikladnog smještaja predstavlja prvi korak vraćanja u društvo, ali može pružiti osuđenima određenu podršku i poticaj za daljnje izazove (Visher i Courtney, 2006; prema Bender, Cobbina i McGarrel, 2015). Istraživanja pokazuju da najmodavci često ne prihvaćaju osuđenike kao stanare zbog straha za sebe, svoju obitelj i općenito zajednicu (Helfgott, 1997; prema Bender,

Cobbina i McGarrel, 2015). Nadalje, Travis (2005; prema Ndrecka, 2014) u svom istraživanju dolazi do podataka da je 80% osuđenika na području New Yorka živjelo sa svojim obiteljima pri izlasku iz zatvora, dok druga istraživanja potvrđuju da to često znaju biti privremeni boravci. Pa tako Thus, Visher, Yahenr i Lavigne (2010; prema Ndrecka, 2014) navode da je 35% osuđenika nakon 7 mjeseci od izlaska iz zatvora promijenilo barem jednom svoju adresu stanovanja, dok je njih 52% vjerovalo da im trenutna adresa nije konačna, već privremena. Budući da osuđenici imaju ograničene mogućnosti u pronalasku smještaja i budući da su često odbijani, ali i u financijskim problemima javlja se i pojam beskućništva, odnosno života na ulici. May, Sharma i Stewart (2008; prema Souza, Losel, Markson i Lanskey, 2015) procjenjuju da osuđenici koji imaju poteškoće u pronalasku smještaja i posla nakon izlaska iz zatvora imaju 43% veći rizik da će recidivirati. Kako je navedeno, smještaj je jako bitan čimbenik u ovom procesu te ukoliko ga nema, može dovesti osuđenika do položaja u kojem se zbog egzistencijalnih razloga mora vratiti činjenju kaznenih djela (Lončar, 2016).

Idući izazov s kojim se osuđenici suočavaju je traženje i dobivanje posla. Osuđenici imaju ograničena financijska sredstva, a često i razne dugove, stoga je pronalazak posla vrlo bitan za njih. Velik je spektar izazova u području zapošljavanja osuđenika, a neki od njih su stavovi poslodavaca o zapošljavanju njih koji su većinom protiv, manjak radnog iskustva, manjak vještina u nekim određenim područjima ili niži obrazovni status (Graham i Shinkfield, 2009). Holzer, Raphael i Stoll (2002; prema Anderson-Facile, 2009) istraživali su jesu li i u kojoj mjeri poslodavci voljni zaposliti osuđenike te došli do rezultata da 60% njih ne bi nikada zaposlilo osuđenike. U većini slučajeva osuđenici rade poslove koji nisu dobro plaćeni i koji nemaju puno mjesta za napredak (Taggart, 1972; prema Albright i Denq, 1996). Dobitak posla osuđenika povezano je sa smanjenjem recidivizma, ali i povećanjem samopoštovanja i financijske stabilnosti umjesto uključivanja u kriminalne aktivnosti. Također posao im daje određenu cijenjenu poziciju u društvu, ali i pristup zajednici, stjecanju radnih kolega i prijatelja, koji također mogu postati veliki izvor podrške u ovom procesu (Albright i Denq, 1996). Solomon (2004; prema Anderson- Facile, 2009) navodi da traženje posla i naposljetku dobivanje radnog mjesta pokazuje predanost prema promjeni i spremnost za učenje, strukturu i rad.

Još jedan od bitnih čimbenika je podrška obitelji, prijatelja i zajednice. Istraživanja potvrđuju da snažna povezanost između obitelji i osuđenika pomaže u njihovoj tranziciji i reintegraciji, ali smanjuje i stopu recidivizma (Petersilia, 2003; prema Solomon, 2004; prema Anderson-Facile, 2009). Često, zatvaranje jednog od člana obitelji je traumatičan događaj za sve članove obitelji. Može uzrokovati financijske poteškoće i stigmatizaciju što može posljedično djelovati

na djecu tako da i oni razviju probleme u ponašanju, ali i brojne druge poteškoće (Maloić i Rajić, 2012). Također uključenost zajednice može biti važan čimbenik za uspješni povratak osuđenika u društvo. Pozitivni mentorski ili vršnjački odnosi mogu biti važni za prihvaćanje prosocijalnih stavova i ponašanja. Prema tome, pruža i određenu stabilnost koja omogućuje osuđenima da se lakše nose sa posljedicama izvršavanja kazne u zatvoru, ali i da se uspješno nose sa novim izazovima (Anderson- Facile, 2009). Često su osuđenici s izlaskom iz zatvora stigmatizirani, ali i s manjkom podrške prijatelja i obitelji. Oni pojedinci koji imaju loša i negativna iskustva i odnose s obiteljskim članovima ili prijateljima često su i vulnerabilniji za ponovno počinjenje kaznenih djela, odnosno da recidiviraju i vrte se u zatvor (La vigne i sur., 2004; prema Graffam i Shinkfield, 2009). Bahr i suradnici (2005) govore o važnosti stvaranja i održavanja stabilnih veza. U istraživanju koje su proveli, osuđenici koji su provodili vrijeme sa osobama koja konzumiraju sredstva ovisnosti ili s kojima su činili kaznena djela, češće bi stvarali probleme i bili u iskušenju za ponovnom konzumacijom droge ili upuštanja u kriminalnu aktivnost. Isto tako, za one koji su živjeli u obiteljima gdje su vladali sukobi, manipulacija ili su živjeli sa članovima obitelji koji su također osuđivani, teže im je bilo napustiti stare obrasce ponašanja.

Kako bi se smanjili izazovi i problemi povratka u zajednicu potrebno je pružiti osuđenima usluge informiranja i podučavanja o zdravstvenim, socijalnim i drugim pravima, mogućnost liječenja, pomoć pri pronalasku smještaja, posla te podršku tijekom cijelog tog procesa.

Zaključno, većina zatvorenika će izaći iz zatvora (osim slučaja smrti ili doživotne kazne u nekim državama), neki su i na izdržavanju dugih kazna zatvora te izlaze nepripremljeni za vanjski svijet. Pri izlasku se suočavaju sa problemima u svim važnim segmentima života. Puno njih ulazi i izlazi iz zatvora sa zdravstvenim problemima, poteškoćama mentalnog zdravlja i sa problemima ovisnosti, a kod većine njih vjerojatno je i vraćanje starim obrascima ponašanja i mogućem ponovnom činjenju kaznenih djela. U tom začaranom krugu, bitno je razvijati programe koji će utjecati na promjenu ovih aspekata. Prvo, zbog sigurnosti zajednice, jer brojna istraživanja potvrđuju visoke stope recidivizma, koje su posebno visoke u prve tri godine nakon otpusta iz zatvora. Tako velike stope dovode i do povećane viktimizacije. Drugo, sve više novca se troši u kaznenopravnom sustavu, od troškova vezanih za sud do zatvorskog sustava. Treće, kroz ove programe se razvijaju važne vještine i znanja potrebna za uspješni povratak, ali i funkcioniranje u zajednici. Usmjeravanje na prevenciju činjenja kaznenih djela kroz provođenje ovakvih programa utjecalo bi na povećanje sigurnosti zajednice, smanjio bi se broj recidivista, ali došlo bi i do poboljšanja odnosa unutar obitelji, zajednice i društva (Travis i sur., 2001).

#### 6.4. Primjeri dobre prakse poslijepenalne zaštite kao odgovor na izazove povratka u zajednicu

Ključ uspješnog povratka u zajednicu je razvoj programa koji će usmjeravati pojedinca prema suočavanju sa raznim rizičnim situacijama i prema promjeni, tako da se ne dogodi ponovno počinjenje kaznenih djela (Lero Jonson i Cullen, 2015). Postoje razni programi kojima je cilj ojačati osuđenika da preuzme kontrolu nad svojim životom i ponašanjem i da više odabire prosocijalna ponašanja, a to se radi kroz razvoj raznih vještina (slušanja, komunikacije, kritičkog razmišljanja, rješavanja problema i samokontrole) potrebnih za život na slobodi (Raynor i Robinson, 2009). Programi su raznovrsni i možemo ih razlikovati s obzirom na vrstu usluge koju nude ili s obzirom na koju dio populacije se odnose (Ndrecka, 2014).

Prvenstveno, kroz rad sa osuđenicima, postoje 4 modela rada, to su model temeljen na riziku, odnosno počinitelju kaznenog djela, kao rizičnog čimbenika kojeg treba kontrolirati i nadzirati, zatim model temeljen na potrebama osuđenika, odnosno osiguravanju tretmanskih i drugih usluga nakon otpusta, nadalje, treći model se temelji na riziku i potrebama, kao kombinacija dvaju navedenih modela i četvrti model, koji se temelji na snagama osuđenika, odnosno osuđeniku kao potencijalnom resursu (Griffiths, Dandurand i Murdoch, 2007; prema Maloić, 2020).

Povratak zatvorenika u zajednicu postavlja dva ogromna pitanja, prvo kako zaštititi javnost i pružiti im sigurnost (ili osjećaj sigurnosti) te drugo, kako voditi tranziciju zatvorenika iz života u zatvoru u život u zajednici kao produktivnog građana (Travis i sur., 2001).

Andrews i Bonta (2003; prema Day, Bryan, Davey i Casey, 2007) predstavljaju jedan od najpoznatijih pristupa u ovom kontekstu, a to je koncept „what works“ ili „što funkcionira“. Principi ovog koncepta govore da se učinkoviti programi usmjeravaju na one pojedince koji će najvjerojatnije recidivirati te pokušavaju promijeniti upravo te osobne karakteristike pojedinca koje ga povezuju sa počinjenjem kaznenih djela. Stručnjaci ovaj model nazivaju i „Risk-Need-Responsivity“ model, koji je vodeći pristup u tretmanu osuđenika. Prema njemu, rehabilitacijske intervencije, uključujući i programe poslijepenalne zaštite, biti će najučinkovitije ako se fokusiraju na visoko rizične prijestupnike (komponenta rizika), ako ciljaju na promjenu prediktora recidivizma koji se mogu promijeniti, kao što su antisocijalni stavovi i niska samokontrola (komponenta potrebe) i koriste odgovarajuće tretmanske pristupe

koji mogu odgovoriti na ove potrebe tako da se smanjuje rizik koji vodi ka recidivizmu, kao što je na primjer kognitivno-bihevioralni pristup (komponenta responzivnosti) (Lero Jonson i Cullen, 2015). Ovaj model se koristi i u Europi te i u Republici Hrvatskoj, jer se dokazalo da učinkovito smanjuje recidivizam (Durnescu, 2011; Decarpes i Durnescu, 2014; James 2018; prema Maloić, 2020).

Nadalje, Bazemore (1999; prema Burnett i Maruna, 2006) govori o pristupu baziranom na snagama osuđenika, a radi se o Modelu kvalitetnih života („Good lives model“), te da takav pristup osuđenika vidi kao vrijednost zajednice u koje treba ulagati, a ne kao obvezu koju treba nadzirati. Cilj ovakvog pristupa je pružiti i osigurati prilike za pojedince da mogu razviti prosocijalna ponašanja i identitet kako bi i oni mogli pomoći drugima i doprinijeti zajednici. Krucijalni trenutak za uspješni povratak jest spremnost zajednice da prihvati zatvorenika, a ključ te spremnosti leži u osjećaju da se osuđenik kroz izvršavanje kazne zatvora odužio zajednici za počinjeno djelo. Pristupi temeljeni na snagama su fokusirani na projekte koji se usmjeravaju na potrebe zajednice te na popravljavanje štete koja je učinjena i koja je utjecala na zajednicu (Bazemore i Stinchcomb 2004; prema Burnett i Maruna, 2006). Ovaj pristup se ne bazira na deficitima osobe, već na pozitivnom doprinosu koji pojedinac može napraviti za svoju zajednicu. Nadalje, osnaživajući čimbenici se prema nekim autorima smatraju najčešćim ne iskorištenim resursima u pravosudnom sustavu. Osnaživajućim čimbenicima bi se trebalo pristupiti na isti način kao i prema rizičnim čimbenicima i potrebama, treba se zapitati kako bi neki pojedinac mogao na koristan i svrhovit način doprinijeti društvu (Maloić, 2013). Uspjesi kroz ovaj pristup mogu doprinijeti osjećaju nade, planiranju budućnosti i spremnosti za preuzimanje odgovornosti. Također, zajednici se pokazuje da su osuđenici vrijedni i njihove daljnje podrške i investiranja u njihovoj reintegraciji (Bazemore, 1999; prema Maloić, 2013). Zaključuje se da je rehabilitacijski pristup, općenito bolji i za osuđenike i za društvo jer dovodi do smanjena činjenja kaznenih djela, ali i smanjene viktimizacije (Raynor i Robinson, 2009).

Nadalje, prema United Nations Office on Drugs and Crime (2012) programi reintegracije osuđenika se mogu podijeliti na institucionalne programe, odnosno one koji se provode u zatvorima te programe koji se provode u zajednici nakon otpusta iz zatvora. Nadalje, James (2015; prema Maloić, 2020) programe dijeli na one koji se provode tijekom izvršavanja kazne zatvora s ciljem pripreme za povratak u zajednicu, na programe koji se provode neposredno nakon otpusta iz zatvora kako bi se olakšao proces tranzicije te kako bi se pružile informacije osuđenikima o svim dostupnim uslugama i na programe kojima je cilj dugoročno integrirati osuđenika te pomoći mu u njegovu funkcioniranju u svim aspektima života. Seiter i Kadela



(2003; prema Ndrecka, 2014) dijeli programe vezane za poslijepenalnu zaštitu na tretmanske programe koji se provode u zatvorima, a bave se pitanjima ovisnosti, poboljšanja životnih vještina, edukacije, zatim tu spada i kognitivno-bihevioralni tretman ili tretman za seksualne prijestupnike, te na programe koji se fokusiraju na tranziciju iz zatvora u zajednicu, te nude razne usluge kao pomoć i podrška u tom procesu. Isto tako, Listwan, Cullen i Latessa (2006) navode da bi idealni program za povratak u zajednicu trebao biti baziran na tri faze. Prva faza bi započinjala u zatvoru, druga faza bi bila neposredno nakon samog izlaska te bi se trebala bazirati na smanjivanju rizika u zajednici i potrebama osuđenika, a treća faza bi bila sustavna briga o osuđeniku i prevencija recidiva.

Tijekom boravka u zatvoru, brojni autori naglašavaju važnost provođenja slobodnog vremena u zatvoru, način na koji se radi sa zatvorenikom i kako se provodi tretman te kako im se pomaže u procesu otpusta (Petersilia, 2004; prema Maloić, 2020). Mejovšek (2002; prema Lončar, 2016) navodi da kroz tretman u zatvoru, zatvorenici rade na resocijalizaciji, promjeni ponašanja, stavova, na razvoju i poboljšanju raznih vještina te razvoju prosocijalnog ponašanja, kako bi se stekli preduvjeti za uspješan povratak u zajednicu.

U Republici Hrvatskoj značajna je suradnja sa nevladinim organizacijama. Nevladine organizacije su bitan čimbenik u procesu resocijalizacije, jer nude usluge osuđenima za koje postoji potreba, ali koje se ne nude od strane države, uvode i razvijaju nove programe i usluge koje ne postoje na nekom području te pružaju usluge u dogovoru sa državnim institucijama (Bežovan, 2003; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Stern (2002; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020) navodi da su ove organizacije usmjerene na uključivanje osuđenika u zajednicu, na promociju prihvaćanja i poštovanja zatvorenika, zatvorskog osoblja i zatvora u društvu, na stvaranje izbora i pristupa zatvorenicima prema brojnim uslugama te na povećanju svjesnosti javnosti o izazovima i problemima s kojima se suočavaju osuđenici kako bi i zajednica doprinijela uspješnom povratku osuđenika u zajednicu. 2021. godine se na području Republike Hrvatske provodilo 23 programa, a neki od njih su „Učini Više“, Udruge za promicanje informatike, kulture i suživota, „Obrazovanjem u slobodu“, Lige za prevenciju ovisnosti, „Umjetnost je i u meni i u tebi“, Udruge za kreativni socijalni rad, „Neprekinuta veza- Podržavajuće roditeljstvo u zatvorima i kaznionicama“, Udruge Roditelji u Akciji- RODA i brojni drugi (Ministarstvo pravosuđa, 2022).

Prilikom pripreme i otpusta iz zatvora potrebno je pružiti pomoć i podršku zatvoreniku u rješavanju dokumenata, u pronalasku smještaja, posla, savjetovanja te pružiti mu informacije vezane uz usluge u zajednici. Također, prije reintegracije zatvorenika u zajednicu potrebno je

provoditi tretman tijekom njegova boravka u zatvoru i kaznionici. Shodno tome, bilo koji program nakon otpusta neće funkcionirati dugoročno ukoliko mu prethodno nije pružena pomoć u stjecanju radnih navika, razvoju i poboljšanju raznih vještina, preuzimanja odgovornosti i razumijevanja posljedica ponašanja (Maloić, 2020).

Nakon otpusta iz zatvora, Hermans (2009) dijeli programe na one koji su usmjereni na psihološko funkcioniranje osobe, odnosno razvoj kognitivnih, socijalnih i životnih vještina te na programe usmjerene na reintegraciju osuđenika s ciljem informiranja osuđenika o njihovim pravima, obvezama te rješavanju praktičnih problema. Bitnu ulogu u reintegraciji osuđenika u zajednicu imaju probacijski uredi. Probacijski uredi su poveznica između zatvorenika i zajednice te pružaju pomoć i podršku tijekom izdržavanja kazne zatvora, ali i nakon izlaska, osim toga nude pomoć i obiteljima, djeci osuđenika, ali i žrtvama kaznenih djela (Ndrecka, 2014).

Primjer jednog od programa koji je najpoznatiji u Sjedinjenim Američkim Državama, jesu „Halfway Houses“. Odnosno, kuće na pola puta koje su stambene prijelazne ustanove za osuđenike koji izlaze iz zatvora. Riječ je o postupnoj integraciji osuđenika u zajednicu kako bi mu se olakšao proces tranzicije. Odnosno, nudi se usluga smještaja dok osuđenik ne pronađe svoj stalni smještaj i dok ne organizira svoj život vani (Lončar, 2016). U prošlosti, ovakve ustanove nudile su hranu, odjeću i smještaj uz uvjet da osuđenik ima posao i nađe stalno mjesto za život. Danas, uz nabrojano, nude se razni programi poput pomoći pri traženju posla, edukacije, programi vezani uz prevenciju ovisnosti, ali i usluge za promicanje mentalnog zdravlja. Programi za pronalazak smještaja osuđenicima se većinom baziraju na osuđenicima koji su bili beskućnici i koji nemaju mjesto za život nakon otpusta iz zatvora. Cilj ovakvih programa je smanjiti recidivizam, smanjiti beskućništvo, ali i razne troškove vezane uz ovaj problem (Ndrecka, 2014). U Sjedinjenim Američkim Državama u Ohio državi, 2002. godine, provedena je evaluacija nad 38 kuća na pola puta i 15 ustanova za pružanje usluga u zajednici te je zaključeno da se programi razlikuju u svojoj učinkovitosti, pa se tako kod nekih programa stopa recidivizma smanjila za 30%, dok s druge strane neki programi su imali štetne učinke i uočen je porast recidivizma za 35%. Naime, ta evaluacija je pokazala da učinkovitost programa ovisi o uslugama koje nudi i o populaciji prema kojima se usluge nude (Lowenkamp i Latessa 2002; prema Ndrecka, 2014). Shodno tome, neki programi su doprinijeli povećanju stope recidivizma kad su bili namijenjeni za nisko rizične prijestupnike, a kada su bili namijenjeni za visoko rizične prijestupnike, mogli su i uspješno smanjiti recidivizam među njima. U Republici Hrvatskoj, je 2014. godine proveden pilot projekt

udruge „Zajednica Susret“ tijekom kojeg su se bivši ovisnici i zatvorenici, koji nisu imali smještaj pri izlasku iz zatvora, smještavali u posebnu kuću te im se pomagalo u skladu sa njihovim potrebama. Pružena im je pomoć i podrška ili po potrebi nastavak liječenja (Rožanković, Perica, 2014; prema Maloić, 2020).

Nadalje, najčešći programi vezani uz zapošljavanje osuđenika su programi koji se provode u zatvorima i kaznionicama, a gdje se zatvorenike uči o produktivnosti i financijama, također kako poboljšati i održavati radne navike. Nadalje, postoje programi nakon izlaska iz zatvora koji osiguravaju osuđenicima „prijelazni posao“ dok oni traže nešto trajno. Također, imaju mogućnost pohađanja edukacija vezano uz pisanje životopisa, vježbanja intervjua za posao te rada na raznim drugim područjima (Ndrecka, 2014).

Postoje razni programi u zajednici koji se bave problemom ovisnošću, pa tako osuđenici mogu biti dio takvih programa svojom inicijativom ili s druge strane, često uz kaznu moraju odraditi i liječenje od ovisnosti. Jedna od najčešćih primjera ovakve usluge jesu terapijske zajednice. Radi se o rezidencijalnim ustanovama u zajednici u kojoj se nakon izlaska iz zatvora provodi tretman, supervizija i liječenje od ovisnosti (Ndrecka, 2014).

U Sjedinjenim Američkim Državama sve češće se javlja i sud vezan uz proces vraćanja osuđenika u zajednicu. Svrha ovakvog suda jest praćenje perioda neposredno nakon izlaska iz zatvora, kada je vjerojatnost za ponovno počinjenje kaznenog djela vrlo visoka. Osmišljen je kako bi se adresirale osuđenikove potrebe i kako bi se omogućila što lakša tranzicija i prilagodba u zajednici. Iako mogu biti korisni, Close, Aubin i Alltucker (2008; prema Ndrecka, 2014) evaluirali su jedan takav sud te su zaključili da su osuđenici koji nisu bili dio ovakvih sudova, odnosno nisu pili praćeni i pod supervizijom, nisu primali zdravstvenu i psihološku pomoć, imali manje prekršaja i veću stopu zaposlenosti od onih koji su sudjelovali u sudovima.

U Nizozemskoj postoje ustanove koje se nazivaju „Safety House“ i „Care House“ u kojima se pojedincima daje pristup informacijama i raznim uslugama na jednom mjestu. Ove ustanove su usmjerene na više različitih područja, kao što su smještaj, beskućništvo, posao, ovisnost, razvoj socijalnih i komunikacijskih vještina, obitelj i brojne druge (Maloić i Rajić, 2012).

U Norveškoj, nakon otpusta zatvorenika iz zatvora, vlada im omogućuje pronalazak posla, smještaja, obrazovanja, zdravstvene skrbi, tretmana te rješavanja ostalih poteškoća i izazova s kojima se susreću prilikom povratka (Butorac, Gracin i Stanić, 2017; prema Maloić, 2020).

U Rumunjskoj, probacijski službenici u suradnji sa zatvorskim sustavom, provode individualni i grupni rad dok su zatvorenici još na izdržavanju kazne zatvora, s ciljem smanjenja rizika od recidivizma nakon otpusta. Ti programi se baziraju na razvoju raznih vještina, prihvaćanja i preuzimanja prosocijalnih vrijednosti i odbacivanja kriminalnih. Također, vrlo su aktivni i nakon samog otpusta u nadzoru osuđenika (Maloić i sur., 2015; prema Strmečki, 2022).

Nadalje „Community Reentry initiative“ ili CRI jest američka inicijativa za razvoj intervencija koje pružaju pomoć prije i nakon otpusta iz zatvora. Cilj ovakve inicijative je bila pružanje kontinuirane podrške osuđenima koji se vraćaju u zajednicu uz pružanje tretmana ovisnosti, zdravstvene skrbi, savjetovanja, posla, smještaja i usluga u zajednici, sa svrhom smanjenja stope recidivizma „The Fresh Start Reentry Program“ je bio jedan od 3 programa ove inicijative, koji je bio baziran na pristupu fokusiranja na osnaživanju pojedinca, pružajući usluge koje su odgovarale njihovim potrebama, te spajajući osuđenika sa uslugama u zajednici. Bili su usmjereni na povećanje motivacije i angažmana osuđenika u zajednici, stvaranju suradnje s njima te pružanju kontinuirane podrške. (Hunter, Lanza, Lawlor, Dyson i Gordon, 2016).

## 6.5. Život bez recidiva

Poslijepenalna zaštita jest vrlo važan koncept o kojem se malo govori, te se kroz brojne znanstvene radove usmjerava na potrebu za dodatni razvoj i unaprjeđenje poslijepenalne zaštite, programa i usluga, ali i povećanja svjesnosti i podrške društva (BrozićPerić, Zelić i Tepšić, 2017; Bunata-Blagović, 1989; Durnescu, 2011; Griffiths i Murdoch, 2009; Knežević, 2008; MacDonald i sur., 2013; Mejovšek, 2002,7; Penić i sur., 2017; Petersila, 2004; Taxman, 2004; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

Poslijepenalna zaštita ima cilj i prevenirati kriminalitet jer je usmjerena prema osuđenima i prema njihovoj uspješnoj reintegraciji u društvo (Mikšaj, 1982; prema Lončar, 2016). Uz navedeno, ima cilj i informirati društvo, educirati javnost o potrebama i izazovima osuđenika, ali i osvještavati sve moguće načine pomoći i podrške koje mogu pružiti osuđenima kako bi i jedna i druga strana bila zadovoljna u svojoj zajednici (Chui i Cheng, 2013; prema Lončar, 2016).

Za uspješni povratak osuđenika u društvo, potrebna je dobra organizacija, suradnja između svih institucija uključenih u ovom procesu te iskorištavanje svih dostupnih resursa. Adekvatna priprema za otpust i život na slobodi trebala bi uključivati suradnju svih ustanova koje su uključene u proces reintegracije osuđenika, a to su zatvorski sustav, probacija, sustav socijalne skrbi, ali i nevladine organizacije, koje bi pružale sve nužne informacije o njihovim pravima, dužnostima i uslugama, kako bi provodili aktivnosti koje obuhvaćaju sve segmente života na slobodi te kako bi im na taj način pružili pomoć i podršku kroz tranziciju. Na taj način, zatvorenici se ne moraju bojati izlaska i doživljavaju manje stresa jer znaju što ih čeka. Kako bi se olakšao proces tranzicije i prilagodbe za život na slobodi, bitno je da se osuđenik uključi u neki oblik programa u zajednici. Nadalje, stručnjaci u državnim institucijama, ali i nevladinim organizacijama su još jedan ključ uspjeha za život bez recidiva. Kao što je već navedeno potrebno je da sam proces pripreme započne sa izvršavanjem kazne zatvora, ali ono što je bitnije jest da ne smije stati nakon otpusta. Prilikom izlaska su zatvorenici često nedovoljno informirani i educirani o uslugama i svojim pravima, te su prepušteni sami sebi, zbog toga se često i vraćaju svom starom načinu života (Lončar, 2016).

Brojni stručnjaci naglašavaju potrebu za većim investiranjem u programe poslijepenalne zaštite, te upravo takve programe usmjerene na resocijalizaciju osuđenika vide kao najisplativijim načinom stvaranja zaštite i sigurnosti zajednice, ali i prevencije kriminaliteta. Svako novo počinjeno kazneno djelo dovodi do novih troškova za cijelo društvo, to su troškovi istrage, kaznenog progona, suđenja, zatvaranja, ali i troškovi za samu žrtvu, prema tome neulaganje u programe reintegracije predstavlja skuplju varijantu (Maloić, 2020).

Povratak zatvorenika u društvo stvara zabrinutost zajednice jer uvijek postoji mogućnost ponovnog počinjenja kaznenog djela, javnost ih često percipira kao loše osobe i kao osobe koje se ne mogu promijeniti te povratak predstavlja izazov za sve ono koje žele spriječiti recidivizam (Denney, Tewksbury i Jones, 2014; Žakman-Ban, 1992; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Građani svake zajednice očekuju od državnih institucija da će ih zaštititi i osigurati da osuđenici više ne čine kaznena djela (Travis, Solomon i Waul, 2001). Prema tome, treba se raditi na motivaciji osuđenika za promjenom, na preuzimanju odgovornosti, na prihvaćanju usluga koje se nude te na aktivnom sudjelovanju u programima razvoja vještina potrebnih za život na slobodi, ali i na educiranju društva te povećati spremnost zajednice da pomogne osuđeniku bez stigmatiziranja i osuđivanja njegovih odluka (Lotar, Kamenov i Lebedina Manzoni, 2010). Nadalje, brojni pojedinci unutar zajednice smatraju da je ponovno počinjenje kaznenog djela isključivo odluka pojedinca te da je jedino on odgovoran za to, pritom isključuju čimbenike

pomoći i podrške od strane državnih institucija, zajednice i društva općenito (Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Prvenstveno, počinitelji kaznenih djela sami biraju kako će se ponašati te su i odgovorni za svoje postupke, bilo da se radi o prosocijalnom ponašanju ili protuzakonitom ponašanju, sami donose odluke i odgovorni su i za prestanak takvog ponašanja (Andrews i sur., 1990; Taxman, 2004; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Drugo, počinitelji kaznenih djela često ne žele preuzeti odgovornost za svoja djela, nisu motivirani za promjenu, ne žele prihvatiti pomoć i često nastavljaju sa istim ponašanjem nakon izlaska iz zatvora, uz to često su prisutne razne kognitivne distorzije u razmišljanju i nemaju povjerenja u sustav i državne institucije. Ne žele surađivati sa državnim institucijama niti sa vanjskim organizacijama, te često odbijaju i raniji izlazak iz zatvora ukoliko to uključuje obavljanje obveza i dužnosti (Taxman, 2004; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Prema navedenome, pojedinac je odgovoran za svoje postupke jer i sam donosi odluke o svom ponašanju, sam se mora odlučiti promijeniti te sam mora napraviti korake ka tome. Međutim, u procesu prestanka činjenja kaznenih djela, uz pojedinca, odgovorno je i društvo (Bonta i Andrews, 2012; Décarpes i Durnescu, 2014; Durnescu, 2011; Griffiths i sur., 2007; Knežević, 2008; MacDonald i sur., 2013; Penić i sur., 2017; James, 2018; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Društvo je bitan čimbenik u ovom procesu, jer samo kroz pomoć i podršku zajednice osuđenik može napredovati. Prilikom izlaska iz zatvora, zajednica često nije dovoljno angažirana kao niti nadležne službe, a uključenost državnih institucija i organizacija, ali i zajednice doprinosi uspješnoj reintegraciji osuđenika (Maloić i Jandrić Nišević, 2020). U programima namijenjenima za osuđenike, bitno je uključiti zajednicu, odnosno umjesto isključivanja osuđenika iz zajednice, potrebno ga je uključiti te povećati svjesnost zajednice o interesima ove populacije i kako im se može pomoći. Ovaj koncept zajednice govori kako se osuđenik i zajednica ne trebaju promatrati kao neprijatelji već kao skupna cjelina, jer osuđenik je dio zajednice koja se treba usmjeriti na rješavanje ovog problema kako bi zaštitila potencijalne žrtve i općenito sve svoje članove (Raynor i Robinson, 2009).

Brojni autori naglašavaju važnost rada sa zatvorenicima na razvoju i održavanju motivacije za promjenom, preuzimanju odgovornosti za vlastito ponašanje te radu na promjeni starih obrazaca ponašanja tijekom izvršavanja kazne zatvora, kao vrlo važnim preduvjetima za uspješnu reintegraciju osuđenika u zajednicu. Također, naglašavaju da osuđenici ne bi trebali biti samo primatelji tretmanskih i rehabilitacijskih usluga već bi trebali biti i aktivni sudionici tretmana (Gisler i sur., 2018; Listwan i sur., 2006, MacDonald i sur., 2013.; Maguire, 2011,

Maguire i Raynor, 2006; Serin i sur., 2010; Taxman, 2004; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

Maloić (2020) modele poslijepenalne zaštite dijeli s obzirom na ulogu osuđenika, pa tako postoje 3 različita modela. U prvom modelu osuđenik ukoliko želi, sam traži usluge i programe u svojoj zajednici na temelju svojih potreba, a u drugom modelu državne institucije od osuđenika traže pridržavanje obveza ili postoji sudska zabrana i sl. U trećem modelu, osuđenik je aktivni sudionik, sudjeluje u svim koracima procesa i svojoj promjeni. Treći model jest onaj u kojem je osuđenik i primatelj usluga, ali i aktivni sudionik u svojoj promjeni pa time i sam odlučuje o idućim koracima.

Lipsey i Cullen, (2007; prema Severson, Bruns, Veeh i Lee, 2011) navode kako ne postoji jedan točan pristup koji će magično riješiti probleme i utjecati na smanjenje stope recidivizma, te da se treba odmaknuti od pretpostavke da će bilo koja intervencija dovesti do promjene, odnosno prije se treba prikloniti mišljenju da bilo koja intervencija može naškoditi nego promijeniti. Unatoč tome, postoji konsenzus da dinamički pristup rehabilitaciji koji pruža pomoć i podršku osuđenima u vidu edukacija, smještaja, zapošljavanja uz usluge usmjerene na poticanje promjene ponašanja i stavova, će najviše utjecati na smanjenje kriminalnog ponašanja (Severson i sur., 2011). Nadalje, sveobuhvatni pristup prema osuđenima, je znanstveno dokazano jedan od boljih pristupa u radu s njima. Potrebno je usmjeriti se na sva područja života i sve potrebe osuđenika kako bi se utjecalo na smanjenje stope recidivizma. Stoga trebaju se usmjeriti na područja obrazovanja, osposobljavanja, razvoja životnih, socijalnih i emocionalnih vještina, tretman ovisnosti, psihijatrijski tretman, rad na financijskoj pismenosti i sl. (Lawrence i sur., 2002; prema Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Također, postoji i takozvani „uravnoteženi pristup“, koji se odnosi na provođenje aktivnosti zakona, odnosno kontrole i nadzora i provođenje aktivnosti socijalnog rada, odnosno pružanje usluga socijalne skrbi u društvu. Probacijske službe tu imaju dvostruku ulogu, vrše nadzor nad osuđenima, ali i pružaju pomoć i podršku vezano uz usluge u zajednici (Maloić i Rajić, 2012). Maloić (2020) naglašava važnost rehabilitacijskog modela rada sa osuđenima tijekom njihova izvršavanja kazne zatvora i nakon izlaska s ciljem uspješne resocijalizacije.

Međutim, stručnjaci također naglašavaju potrebu za unaprjeđenjem jer su aktivnosti relativno nedostatne i potrebna su poboljšanja. Javnost je često nedovoljno informirana o ovakvim aktivnostima, potrebno je podizanje svijesti i interesa društva o važnosti provođenja programa, zatim teorija i praksa nisu povezani, javlja se nedostatak istraživanja na ovu temu i često se rezultati istraživanja i evaluacija ne uzimaju u obzir prilikom razvoj tretmanskim programima.

Evaluacijom literature, može se zaključiti da programi koji pružaju kontinuiranu brigu, počevši dolaskom u zatvor te nastavljajući kroz otpuštanje zatvorenika i njihovu prilagodbu na život u zajednici su dokazano učinkovitiji. Programi u kojima je falila komponenta tretmana nisu utjecali na smanjivanje stope recidivizma. Programi usmjereni na visoko rizične pojedince i njihove kriminogene čimbenike su se također pokazali više učinkovitijima (Lero Jonson i Cullen, 2015). Ndrecka (2014) kroz svoju analizu navodi da su programi sa kontinuiranom brigom, oni koji traju minimalno 13 tjedana i oni koji su bazirani na modelu RNR (risk-need-responsivity/ rizik-potreba-responzivnost) su oni koji su značajno utjecali na smanjivanje stope recidivizma. Također, terapijske zajednice, programi za osuđenike za psihijatrijskim dijagnozama, tretmani za ovisnike i programi koji kombiniraju različite usluge su značajno doprinisili smanjenju recidivizma.

Određeni tretmanski programi neće uspjeti. Prvi mogući razlog jest da program nije kreiran prema principima prakse koja je dokazano učinkovita. Drugi mogući razlog je da program ne odgovara populaciji za koju je namijenjen, pa tako neki programi koji su namijenjeni za visoko rizične pojedince, ukoliko se nude lakšim prijestupnicima neće uspjeti (Day i sur., 2014). Lončar (2016) govori da postoje zatvorski programi tretmana koji su relativno slični i time se ne može utjecati na sve potrebe zatvorenika. U planiranju i razvoju tretmanskih programa bi se trebale koristiti povratne informacije kako bi se idući program poboljšao, promijenio ili nastavio sa istim postupcima ukoliko tako funkcionira. Nadalje, bitna je motivacija, koju zatvorenici često nemaju, te često sudjeluju u takvim programima samo kako bi dobili pogodnosti, više slobodnog vremena ili kontakta s vanjskim svijetom. Može se javiti i problem needuciranog osoblja ili osoblja pod velikim stresom pa se i programi ne mogu provoditi onako kako bi trebalo, uz to javlja se i nedostatak resursa kao još jedan razlog neuspjeha tretmanskih programa, ali i nedostatak mjesta i prostora za njihovo provođenje.

U razdoblju od 1997. do 2011. godine na području Republike Hrvatske stopa recidivizma je kontinuirano rasla, tako je 1998. godine sa 8,4% do 2011. godine narasla do 29,6% (Kovčo Vukadin, 2011; prema Maloić, 2020). Prema podacima Ministarstva pravosuđa (2020) kaznu zatvora u Republici Hrvatskoj je 2018. godine izdržavalo 36,28% ukupne zatvorske populacije, a u odnosu na 2017. godinu smanjio se broj za neznatnih 1%. U usporedbi 2020. i 2021. godine, broj osoba lišenih slobode koji su boravili u kaznenim tijelima povećao se za 3,4%, a kaznu zatvora izdržavalo je 39,04% zatvorske populacije, te se bilježi povećanje od 8,93% u odnosu na 2020. godinu (Ministarstvo pravosuđa, 2022). Također, u 2018. godini u Republici Hrvatskoj 45% zatvorenika i maloljetnika je već jednom bilo na izdržavanju kazne zatvora (Ministarstvo



pravosuđa, 2020). Zatvorska populacija u Sjedinjenim Američkim Državama eksponencijalno raste kroz zadnjih 40 godina, a u periodu od 1980. do 2008. narasla je za 475%, predstavljajući ogroman trošak za porezne obveznike (Bureau of Justice Statistics, 2010; prema Wikoff i sur., 2012). Ovaj rast su potaknule brojne promjene politika unutar država koje su produživale kazne zatvora. Također, uvjeti za uvjetni otpust su postali stroži, pa se puno osuđenika i vratilo u zatvore zbog kršenja obveza i dužnosti (Wikoff i sur., 2012). Petersilia (2000; prema Severson i sur., 2011) navodi kako je od 2000. do 2010. godine u zatvorima u SAD-u godišnje ulazilo i izlazilo otprilike 600,000 osuđenika. Petersilia (2001) naglašava da 2/3 američkih osuđenika koji su otpušteni uz uvjetni otpust će se vratiti u zatvor u roku od 3 godine, te da upravo uvjetno otpušteni osuđenici predstavljaju veliki dio američke zatvorske populacije.

Prema tome, postavlja se pitanje zašto pojedinci recidiviraju. Najočitiiji odgovor jest da napor i poteškoće prilagođavanja životu na slobodi nakon života u kontrolirajućim uvjetima, u kombinaciji sa nezaposlenošću, nestabilnim životnim uvjetima, potkopavaju integraciju osuđenika te sprječavaju njegovo promjenu ka prosocijalnim ponašanjima. Nadalje, brojni osuđenici se vraćaju u okolinu koja može negativno utjecati na njih, koja je puna rizičnih ljudi i ponašanja, te gdje postoje ograničeni pristupi kvalitetnom tretmanu, što povećava rizik za ponovnim počinjenjem kaznenih djela. Nadalje, još jedan razlog navode Gendreau i Goggin, (2014; prema Lero Jonson i Cullen, 2014) a to je da se neki osuđenici u zajednicu vraćaju nepromijenjeni, a nekada i sa više znanja i prilika za ponovnim počinjenjem kaznenih djela. Još jedna mogućnost zašto recidiviraju, jest nedostatak kontrole i nadzora nakon njihova otpusta iz zatvora. Kontrola nakon otpusta je jako bitna jer odgovarajuće službe mogu pomoći u usmjeravanju osuđenika prema raznim programima i uslugama, mogu ograničiti pristup osuđeniku određenim mjestima, ljudima ili rutinama koje su ga prethodno dovele do počinjenja kaznenog djela, ali i pružaju prilike osuđenicima kako bi se promijenili i prilagodili novom prosocijalnom načinu života (Schaefer, Cullen i Eck, 2014; prema Lero Jonson i Cullen, 2015). Povratkom u zajednicu osuđenici su izloženi pozitivnim i negativnim utjecajima kojima su bili izloženi i prije izvršavanja kazne zatvora. U zatvoru se kroz tretmanske programe radi na odupiranju od negativnih utjecaja, na promjeni stavova i ponašanja, te pripremi za život na slobodi. Međutim, neki od njih uz svu pripremu, izlaze nepripremljeni i ne mogu se oduprijeti negativnim utjecajima, to otežava put ka uspješnoj socijalnoj reintegraciji, pa često i recidiviraju (Lončar, 2016).

Seiter i Kadela (2003; prema Lero Jonson i Cullen, 2015) su kroz svoju meta-analizu 32 istraživanja, definirali postojanje 4 kategorije programa koje su učinkovite u smanjivanju

recidivizma, a to su programi osposobljavanja i zapošljavanja, tretmani ovisnosti, programi „kuća na pola puta“ i programi pripreme za otpust. Nadalje, programi za seksualne prijestupnike i za počinitelje nasilnih kaznenih djela su ocijenili kao obećavajuće, ali naglašavaju potrebu za daljnjim i dubljim istraživanjem njihove učinkovitosti. Programi edukacija, iako su imali pozitivan učinak na uspjeh osuđenika, nisu utjecali na smanjivanje stope recidivizma.

Neki rehabilitacijski programi mogu utjecati kratkoročno na smanjivanje stope recidivizma, ali dugoročno mogu imati negativne posljedice (Šućur, 2011; prema Maloić, 2020). Evaluacijom raznih istraživanja, potvrđeno je kako kažnjavanje, onemogućavanje činjenja kaznenih djela, nadzor i kontrola bez uključivanja segmenta tretmana ne pokazuje učinkovitost (Travis i sur., 2001; Petersilia, 2004; Griffiths i sur., 2007; Butorac i sur., 2017; prema Maloić, 2020). Također istraživanja i potvrđuju da upravo ovaj pristup doprinosi povećanju stope recidivizma. Prema tome, kombinacija zatvaranja i onemogućavanja činjenja kaznenih djela, zajedno sa rehabilitacijskim pristupom prema zatvoreniku s ciljem reintegracije, utječe na smanjivanje stope recidivizma (Griffiths i sur., 2007; prema Maloić, 2020). Brojni znanstveni radovi koji su objavljeni u posljednjih 20 godina, navode koliko su brojne posljedice prevelike usmjerenosti samo na zatvaranje počinitelja kaznenih djela, odnosno prekapacitiranosti zatvorskog sustava, to su socijalne i ekonomske posljedice, zdravstvene posljedice, ponašajne i političke, zatim posljedice koje se odražavaju na djecu i obiteljima zatvorenika (National Research Council 2008; Visher i Travis, 2003; Wakefield i Uggen, 2010; Schnittker i sur., 2011; Jacobs i Jackson, 2010; Comfort, 2007; Lipsey i Cullen, 2007; prema Morenoff i Harding, 2014). Blumstein i suradnici (1978; prema Spelman 2000; prema Morenoff i Harding, 2014). navode kako masovno zatvaranje počinitelja kaznenih djela dovodi do stvaranja još više zločina nego njegove prevencije. U Sjedinjenim Američkim Državama se često prakticira politika zastrašivanja i samo zatvaranja počinitelja kaznenih djela. No, to je za posljedicu imalo samo porast zatvorske populacije i prekapacitiranost, a to je dovelo i do povećanja troškova (Stmečki, 2022).

## 7. ZAKLJUČAK

Ovaj diplomski rad fokusirao se na dva dijela: proces povratka zatvorenika u zajednicu i ulogu koju zajednica, odnosno društvo i njihovi stavovi imaju u procesu reintegracije osuđenika u društvo. U prvom dijelu, opisana je struktura stavova i kako oni mogu utjecati na osuđenike. Stavovi su evaluacije objekta stava koja se temelje na vjerovanjima, osjećajima ili namjerama ponašanja (Lemut, 2012). Stavovi se mogu podijeliti na osobne i socijalne, a prema objektu stava postoje stavovi prema sebi i prema društvenim grupama. Stavovi se formiraju putem učenja i iskustva, zbog toga utječu na odluke i upravljaju ponašanjem. Stavovi se mijenjaju pod utjecajem raznih socijalnih čimbenika, a što je stav snažniji i ekstremniji, otporniji je i na promjenu.

U objašnjavanju stavova, vrlo je bitna pripadnost određenoj grupi i utjecaj te grupe na stavove pojedinca. Svaka grupa ima svoje norme, uvjerenja, vrijednosti, stavove i mišljenja, pa shodno tome ima veliku ulogu u formiranju i mijenjanju stavova. Grupa može u velikoj mjeri utjecati na pojedinca i formiranje njegovog stava kroz filtriranje informacija te kroz naglašavanje vrijednosti same grupe.

Trokomponentni model stavova objašnjava kognitivnu, emocionalnu i konativnu komponentu stava. U stavovima prema osuđenicima, kognitivna komponenta označava znanje o nekom objektu stava, pa razna istraživanja potvrđuju da su osobe koje su upoznate sa pojmom reintegracije osuđenika pokazivali manje diskriminirajuće stavove prema osuđenicima (Hirschfield i Piquero, 2010; Cota, Garland i Wodahl, 2016). Emocionalna komponenta se odnosi na osjećaje prema osuđenicima, pa tako javnost većinom osuđenike doživljava kao nestabilne, neodgovorne, očajne osobe. Konativna komponenta se odnosi na spremnost na djelovanje u odnosu na objekt stava. Lotar i sur. (2010) u svom istraživanju došli su do podataka da bi tek 10 % ispitanika prihvatilo osuđenike kao svoje sugrađanine.

U istraživanju stavova prema osuđenicima, često se javljaju stereotipi, predrasude i diskriminacija. Javnost često stigmatizira osuđenike zbog nedostatka informacija i znanja, stoga stigmatizirane osobe, u ovom slučaju osuđenici, nailaze na brojne izazove i poteškoće u svim segmentima života i mogu nastati socijalne i psihološke posljedice. Stigmatizacija je jedan od ugrožavajućih čimbenika za uspješnu reintegraciju osuđenika i onemogućuje promjenu (Steffensmeier i Kramer, 1980; prema Lotar i sur., 2010).

Stavovi javnosti su ključni za uspješnu reintegraciju osuđenika. Prema tome, pozitivni stavovi mogu povećati učinkovitost programa u zajednici i smanjiti rizik za ponovnim počinjenjem kaznenog djela, dok negativni stavovi vode stvaranju predrasuda i diskriminacije i neuspješnoj prilagodbi na život na slobodi ( Đurđević i sur., 2016).

Javnost uglavnom podržava rehabilitacijski pristup prema osuđenicima i smatraju da je tretman bitna komponenta za sprječavanje recidivizma (Garland, Wodahl i Cota, 2016; Garland, Wodahl i Schuhmann, 2013; Cullen i Moon, 2002; Lero Jonson i Cullen, 2015; Mikšaj-Todorović i Buđanovac, 2000). Kod pitanja zapošljavanja osuđenika, većina poslodavaca smatra da svatko zaslužuje drugu priliku i da bi u većini slučajeva zaposlili osuđenike, ovisno o tipu kaznenog djela koje su počinili (Vargić, 2021; Albright i Denq, 1996; Giguere i Dundes, 2002).

Javnost percipira osuđenike kao opasne, nepouzđane i neiskrene i često ih isključuju iz zajednice (Gaubatz 1995; prema Young 1999; prema Hirschfield i Piquero, 2010). S druge strane, oni koji poznaju osuđenike te koji su upoznati s ovom tematikom, imaju pozitivnije stavove o njima (Katalenac, 2016). Isto tako, u istraživanju Mikšaj-Todorović i Buđanovac (2002) više od 50 % ispitanika pokazalo je pozitivan stav prema osuđenicima.

U drugom dijelu ovog diplomskog rada, opisuje se proces otpusta zatvorenika i prilagodbe na život u zajednici. Priprema za otpust bi trebala započeti sa samim dolaskom u zatvor, kroz provođenje tretmana, educiranje i informiranje zatvorenika te poticanje njegove promjene. Pri izlasku iz zatvora, osuđenici se suočavaju sa mnoštvom izazova, problemima pronalaska smještaja, posla, zdravstvenim i psihološkim poteškoćama. Uz to, bitan dio čine stavovi javnosti i kako će ih zajednica prihvatiti. Postojanje raznih barijera uz stigmatizaciju i odbijanje od društva dovodi do vraćanja starim obrascima ponašanja i ponovnog počinjenja kaznenih djela. Upravo da se to ne dogodi, stvoren je koncept poslijepenalne zaštite, kao skup postupaka prema osuđenicima sa ciljem pružanja pomoći i podrške u prevladavanju poteškoća s kojima se suočavaju kako bi se oni uspješno reintegrirali u zajednicu. Kazna za počinitelja kaznenog djela ne bi trebala biti samo izvršavanje kazne zatvora kako bi on „vratio dug zajednici“ već bi ona trebala i uključivati tretman i rehabilitaciju kako bi se oni povratkom u zajednicu okrenuli prosocijalnim ponašanjima i uvjerenjima. Potrebe za poslijepenalnom zaštitom se mogu objasniti u nekoliko smjerova. Prvenstveno, programi poslijepenalne zaštite dokazano smanjuju stopu recidivizma, mogu utjecati na prevenciju činjenja kaznenih djela, smanjuju troškove tretmana, ali i povećavaju stupanj sigurnosti u zajednici (Maloić, 2020). Izazovi s kojima se susreću mogu biti osjećaj dezorijentiranosti, strah od susreta sa obitelji i prijateljima, osjećaj

srama, mogu se javiti zdravstveni i psihički problemi i problemi ovisnosti. U obiteljima se mogu javiti financijske poteškoće, disfunkcionalnost i konflikti. Za uspješnu reintegraciju vrlo je bitan pronalazak smještaja i posla. Dokazano je da osuđenici koji imaju poteškoća u ovim područjima, češće i recidiviraju (May, Sharma i Stewart, 2008; prema Souza i sur., 2015). Dobitak posla je povezan i sa povećanjem samopoštovanja i financijske stabilnosti (Albright i Denq, 1996). Obitelj i podrška bliskih osoba je ključna u procesu resocijalizacije, te su osuđenici koji imaju probleme na ovom planu i vulnerabilniji za ponovno počinjenje kaznenih djela (Anderson-Facile, 2009).

Ključ odgovaranja na ove izazove i probleme jest razvoj programa koji će pružati pomoć i podršku osuđenima i koji će ih voditi kroz proces resocijalizacije. Vodeći pristup u tretmanu osuđenika je „risk-need-responsivity“ koji govori da se treba usmjeriti na visoko rizične prijestupnike i njihove potrebe te se trebaju koristiti odgovarajući tretmanski pristupi koji odgovaraju potrebama i razini rizika (Andrews i Bonta, 2003; prema Day i sur., 2007). Model kvalitetnih života osuđenika vidi osuđenike kao vrijednost zajednice u koje treba ulagati, a cilj modela je pružiti i osigurati prilike za pojedince da mogu razviti prosocijalna ponašanja kako bi i oni doprinijeli zajednici (Bazemoore, 1999; prema Burnett i Maruna, 2006).

Svako novo počinjeno kazneno djelo predstavlja novi trošak za zajednicu, predstavlja novu opasnost za zajednicu i zaključuje se da je poslijepenalna zaštita najisplativiji način stvaranja sigurnosti i zaštite zajednice, ali i pomoći osuđenima (Maloić, 2020).

Kada se govori o ponovnom počinjenju kaznenog djela, odgovornost je na počinitelju, ali i na društvu, zajednici koja nije ništa učinila ili nije uspjela ništa učiniti po pitanju promjene osuđenika. Često se isključuju se čimbenici pomoći od strane državnih institucija, nevladinih organizacija i društva općenito, već se samo fokusira na odgovornost počinitelja. Programi poslijepenalne zaštite su u ovom pogledu vrlo bitni jer se kroz njih radi na preuzimanju odgovornosti za vlastite postupke, shvaćanju posljedica vlastitog ponašanja, na razvoju i održavanju motivacije za promjenom i na samoj promjeni. Nadalje, činjenica je da društvo i uključenost zajednice pridonosi uspješnoj reintegraciji osuđenika, stoga, uz ulaganje u programe poslijepenalne zaštite treba se ulagati i u educiranje javnosti te na usmjeravanje društva na pružanje pomoći i podrške kako bi se zaštitili svi pripadnici zajednice (Maloić, 2020).

Maloić (2013) navodi da se za unaprjeđenje sustava poslijepenalne zaštite treba usmjeriti na investiranje u ovom području kako bi se smanjili troškovi kažnjavanja sa ciljem smanjivanja

kriminaliteta i osnaživanja zajednice, zatim na razvoj novih usluga u zajednici kao dodatna pomoć osuđenima, na stvaranje spremnosti pojedinaca i cijele zajednice na pružanje podrške i aktivno sudjelovanje u procesu resocijalizacije osuđenika te prema sigurnosti u zajednici i uključivanju svih članova iste, pa tako i osuđenika.

U Republici Hrvatskoj za unaprjeđenje poslijepenalne zaštite potrebno je usmjeriti se na 3 područja. Prvo je smanjenje prekapacitiranosti zatvora, zatim više uključivanje nevladinih organizacija u tretmanski program tijekom izvršavanja kazne zatvora, ali i nakon otpusta, te razvoj i poboljšanje programa koji se baziraju na kognitivno-bihevioralnom pristupu tijekom izvršavanja kazne zatvora (Maloić i Jandrić Nišević, 2020). Durnescu (2011; prema Maloić, 2020) naglašava potencijalne oblike pomoći pri poboljšanju programa poslijepenalne zaštite, a to su da priprema za otpust treba započeti što ranije, potrebno je provođenje aktivnosti, prvenstveno za preuzimanje odgovornosti za vlastiti život, a zatim za razvoj životnih vještina, rad na motivaciji zatvorenika i vjerovanju da je promjena moguća uz trud i rad i rad na poboljšanju kvalitete provođenja programa i educiranju osoblja. Nadalje, nakon otpusta se treba nastaviti raditi sa osuđenima, državne institucije bi trebale podržavati i dalje osuđenike te im pružati pomoć, a zajednicu bi trebalo osvijestiti i informirati o ovom procesu.

Može se zaključiti, kako su stavovi javnosti prema osuđenima vrlo bitni u njihovom procesu reintegracije, te njihova neinformiranost dovodi do stvaranja negativnih stavova, predrasuda i stigmatizacije. Stoga je bitno ulagati resurse u educiranje i informiranje javnosti o ovom konceptu, uslugama u zajednici za osuđenike te kako i zašto trebaju pružiti pomoć i podršku ovoj populaciji, radi vlastite sigurnosti i promicanja prosocijalnog ponašanja u svojoj zajednici. Isto tako, od suvremenih pristupa kažnjavanju počinitelja kaznenih djela, uključujući rehabilitaciju zatvorenika i programe za osuđenike, najveću korist upravo ima zajednica, odnosno šira javnost, koju je shodno tome potrebno osvijestiti kako bi se utjecalo i na njihovu promjenu i doprinos (Maloić, 2013).

## 8. LITERATURA

1. Albright, S., Denq, F. (1996) Employer attitudes toward hiring ex-offenders. *The Prison Journal*, 76(2), 118-137. Preuzeto s:  
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0032855596076002002>
2. Anderson- Facile, D. (2009) Basic Challenges to Prisoner Reentry. *Department of Sociology and Anthropology*, 183-195. Preuzeto s:  
<https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1751-9020.2009.00198.x>
3. Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005) *Socijalna psihologija*: Zagreb: Mate.
4. Bahr, J.S., Harker Armstrong, A., Guild Gibbs, B., Harris, P.E i Fisher, J.K. (2005) The Reentry Process: How Paroles adjust to release from Prison. *Brigham Young University*, 3(3), 243-265. Preuzeto s:  
[https://www.researchgate.net/publication/255606267\\_The\\_Reentry\\_Process\\_How\\_Parolees\\_Adjust\\_to\\_Release\\_from\\_Prison](https://www.researchgate.net/publication/255606267_The_Reentry_Process_How_Parolees_Adjust_to_Release_from_Prison)
5. Bajš, M. (2003) *Stavovi srednjoškolaca prema psihičkim bolesnicima, narkomanima i alkoholičarima i njihovo predviđanje na osnovu kauzalnih atribucija, kontakta i samoprocjene znanja*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s:  
<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10/1/MartinaBajs.pdf>
6. Bender, A.K., Cobbina, E.J. i McGarrel, F.E. ( 2015) Reentry Programming for High- risk Offender: Insights from participants. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1-30. Preuzeto s:  
[https://www.researchgate.net/publication/274401606\\_Reentry\\_Programming\\_f\\_or\\_High-Risk\\_Offenders](https://www.researchgate.net/publication/274401606_Reentry_Programming_f_or_High-Risk_Offenders)
7. Brown, S. (1999) Public Attitude Toward the Treatment of sex Offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 4, 239-252. Preuzeto s:  
<https://journals.shareok.org/jofsw/article/download/18/8>
8. Burnett, R. i Maruna, S. (2006) The Kindness of Prisoners: Strengths-based Resettlement in Theory and in Action. *Criminology & Criminal Justice*, 6(1), 83-106. Preuzetos:  
[https://www.researchgate.net/publication/237698294\\_The\\_kindness\\_of\\_prisoners\\_Strengths-based\\_resettlement\\_in\\_theory\\_and\\_in\\_action](https://www.researchgate.net/publication/237698294_The_kindness_of_prisoners_Strengths-based_resettlement_in_theory_and_in_action)

9. Day, A., Bryan, J., Davey, L. i Casey, S. (2007) The Process Of Change In Offender Rehabilitation Programmes. *Psychology, Crime and Law*, 12(5), 473-387. Preuzeto s:  
<https://www.researchgate.net/publication/247500393> The process of change in offender rehabilitation programmes
10. Đorović, U., Matošević, J., Milošević, L., Nikolić, M. i Romanov, V. (2020) Potrebe i izazovi bivših osuđenih lica u procesu resocijalizacije i reintegracije: iskustva udružena građana „Posle kiše“ iz Kragujevca. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2(3), 9-26. Preuzeto s:  
<https://www.researchgate.net/publication/348798393> Potrebe i izazovi bivših osuđenih lica u procesu resocijalizacije i reintegracije iskustva udruženja građana Posle kise iz Kragujevca
11. Đukanović B., Filipović, S. (2013) *U dvosmjernom ogledalu: Istraživanje stavova prema devijantnim pojavama u Crnoj gori*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.
12. Đurđević, S., Krivokapić, Ž., Šapić, R. i Vićentić, S. (2016) Stavovi zaposlenih prema osuđenima na kaznu rada u javnom interesu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(2), 119-139. Preuzeto s: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-7367/2016/1452-73671602119D.pdf>
13. Garland, B., Wodahl, E. i Cota, L. (2016) Measuring Public Support For Prisoner Reentry Options. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60 (12), 1406-1424. Preuzeto s:  
<https://www.researchgate.net/publication/274259844> Measuring Public Support for Prisoner Reentry Options
14. Giguere, R., i Dundes, L. (2002) Help Wanted: A Survey Of Employer Concerns About Hiring Ex-Convicts. *Criminal Justice Policy Review*, 13(4), 396-408. Preuzeto s:  
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/088740302237806>
15. Graffam, J., Shinkfield, J.A, Hardcastle, L. (2008) The Perceived Employability Of Ex- Prisoners And Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(6), 673-685. Preuzeto s:  
<https://www.researchgate.net/publication/5854697> The Perceived Employability of Ex-Prisoners and Offenders



16. Graffam J., Shinkfield, A.J. ( 2009) Community Reintegration Of Ex-Prisoners: Type And Degree Of Change In Variable Influencing Successful Reintegration. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(1), 29-42. Preuzeto s: [https://www.researchgate.net/publication/5784064\\_Community\\_Reintegration\\_of\\_Ex-Prisoners](https://www.researchgate.net/publication/5784064_Community_Reintegration_of_Ex-Prisoners)
17. Grizelj, S. (2012) *Stavovi prema Romima*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet sveučilišta J.J Strossmayera u Osijeku. Preuzeto s: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos%3A116/datastream/PDF/view>
18. Hermans, J. (2009) The Wraparound Proces In Probation Service. *EuroVista*, 1(3), 129-136. Preuzeto s: <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2019/01/VOL-1.3-The-Wraparound-Process-in-Probation-Services.pdf>
19. Hewstone, M. i Stroebe, W. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
20. Hirschfield, P. J. i Piquero, A. R. (2010) Normalization And Legitimation: Modelin Stigmatizing Attitudes Toward Ex-Offenders. *American Society of Criminology*, 48(1), 27-56. Preuzeto s: <https://psycnet.apa.org/record/2010-04166-002>
21. Hunter, B., Lanza, S., Lawlor, M., Dyson, W. i Gordon, D. (2016) A Strengths Based Approach To Prisoner Reentry: The Fresh Start Prisoner Reentry Program, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(11), 1298-1314. Preuzeto s: [https://www.researchgate.net/publication/274089460\\_A\\_Strengths-Based\\_Approach\\_to\\_Prisoner\\_Reentry\\_The\\_Fresh\\_Start\\_Prisoner\\_Reentry\\_Program](https://www.researchgate.net/publication/274089460_A_Strengths-Based_Approach_to_Prisoner_Reentry_The_Fresh_Start_Prisoner_Reentry_Program)
22. Katalenac, J. (2016) *Stavovi studenata Sveučilišta u Zagrebu prema bivšim zatvorenicima*. Diplomski rad. Zagreb. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s: <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf%3A37/datastream/PDF/view>
23. Kjelsberg, E., Skoglund, Rustad, A. (2007) Attitudes Towards Prisoners, As Reported By Prison Inmates, Prison Employees And College Students. *BMC Public Health*, 7(71). Preuzeto s:

- [https://www.researchgate.net/publication/6350778 Attitudes towards prisoners as reported by prison inmates prison employees and college students](https://www.researchgate.net/publication/6350778_Attitudes_towards_prisoners_as_reported_by_prison_inmates_prison_employees_and_college_students)
24. Kleban, H. i Jeglic, E. (2011) Journal of sexual aggression: an international, interdisciplinary forum for research, theory and practice. *Journal of Sexual Aggression*, 18(2), 179-193. Preuzeto s: <https://www.tandfonline.com/toc/tjsa20/current>
25. Koller- Trbović, N. i Miroslavljević, A. (2005) Posttretman-pomoć nakon institucije ili što nakon tretmana. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13(2), 99-109. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/99044>
26. Kranjčević, V. (2014) *Odgojno – obrazovni rad s odraslim osobama u penalnim ustanovama*. Diplomski rad. Osijek. Filozofski fakultet sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku. Preuzeto s: <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:918>
27. Lemut, I. (2012) *Stavovi i promjena stava*. Završni rad. Osijek. Filozofski fakultet sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku. Preuzeto s: <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1038/datastream/PDF/view>
28. Lero Jonson, C. i Cullen, F. (2015) Prisoner Reentry Programs. *Crime and Justice*, 44(1), 517-575. Preuzeto s: [https://www.researchgate.net/publication/282466857 Prisoner Reentry Programs](https://www.researchgate.net/publication/282466857_Prisoner_Reentry_Programs)
29. Listwan Johnson S., Cullen, F.T. i Latessa, E.(2006) How To Prevent Prisoner Re-Entry Programs From Failing:Insights From Evidence-Based Corrections. *Department of Justice Studies, Kent State University*, 70 (3), 19-25. Preuzeto s: <https://www.uc.edu/content/dam/uc/ics/docs/ListwanCullenLatessaHowToPrevent.pdf>
30. Lončar, P. (2016) *Priprema za izlazak na slobodu i poslijepenalni prihvata zatvorenika*. Diplomski rad. Zagreb. Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s: <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:134/preview>
31. Lotar, M., Kamenov, Ž., Lebedina Manzoni, M. (2010) Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(2), 1-104. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/62466>

32. Maloić, S. i Rajić, S. (2012) Potreba i značaj razvoja suradnje probacijskog sustava i sustava socijalne skrbi u RH. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(1), 29-52. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/82946>
33. Maloić, S. (2013) Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici-nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(2), 1-164. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/169593>
34. Maloić, S. (2020) Pojam i značaj poslijepenalne zaštite: Koga štiti, zašto i kako? *Kriminologija i socijalna integracija*, 28(1), 11-46. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/240228>
35. Maloić, S. I Jandrić Nišević, A. (2020) Reintegracija zatvorenika u društvo- možemo li bolje? *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (1), 47-77. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/240229>
36. Marković, P. (2021) *Osobni stavovi prema osuđenim osobama u Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb. Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s: <https://repozitorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:975/datastream/PDF/view>
37. McNally, G. i Brennan, A. (2015) Community Return: A Unique Opportunity. *Irish Probation Journal*, 12, 141-159. Preuzeto s: [http://www.probation.ie/EN/PB/0/92A3B976DF13B9E28025802E00493470/\\$File/IPJ2015pages140to159.pdf](http://www.probation.ie/EN/PB/0/92A3B976DF13B9E28025802E00493470/$File/IPJ2015pages140to159.pdf)
38. Mikšaj -Todorović, Lj. i Buđanovac, A. (2000) Javno mnijenje o prijestupnicima i rehabilitaciji u Hrvatskoj: utjecaj spola, dobi, obrazovanja i razine urbanizacije. *Kriminologija i socijalna integracija*, 8(1), 27- 34. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/clanak/145662>
39. Mikšaj- Todorović, Lj., Buđanovac, A. (2002) Stavovi prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10(2), 153-160. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/98996>
40. Ministarstvo pravosuđa (2020) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2018. godinu. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/izvjesce-o-stanju-i-radu-kaznionica-zatvora-i-odgojnih-zavoda-za-2018-godinu-podnositeljica-vlada>

41. Ministarstvo pravosuđa (2022) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu. Preuzeto s:  
<https://www.sabor.hr/hr/izvjesce-o-stanju-i-radu-kaznionica-zatvora-odgojnih-zavoda-i-centara-za-2021-godinu-podnositeljica>
42. Morenoff, J. i Harding, D. (2014) Incarceration, Prisoner Reentry and Communities. *The Annual Review of Sociology*, 40 (1), 411-429. Preuzeto s:  
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4231529/>
43. Ndrecka, M. (2014) *The Impact Of Reentry Programs On Recidivism*. Doktorski rad. Cincinnati: Sveučilište u Cincinnatiju. Preuzeto s:  
<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0034644620973931>
44. Petersilia, J. (2001) When Prisoners Return to Communities: Political, Economic and Social Consequences. *Federal Probation*, 65 (1), 3-8. Preuzeto s:  
<https://www.uscourts.gov/file/23091/download>
45. Penić, Z., Malek, M i Vlahović, K (2017) Socijalna isključenost i postpenalni prihvati zatvorenika -izazovi moderne prakse. *Zbornik radova I.konferencije prevencije i smanjenja socijalne isključenosti: Integrirani osuđenici – socijalno pravednije društvo*. Zagreb. Društvo za socijalnu podršku, 16-24. Preuzeto s:  
<http://www.drustvo-podrska.hr/wp-content/uploads/2017/11/ZBORNIK-Integrirani-osudenici-socijalno-pravednije-drustvo.pdf>
46. Pickens, J. (2005) Attitudes and Perceptions. In: *Organizational Behavior in Health Care*, Jones and Bartlett Publishers. Sudbury, 43-75. Preuzeto s:  
<https://www.scirp.org/%28S%28lz5mqp453edsnp55rrgict55%29%29/reference/referencespapers.aspx?referenceid=2309953>
47. Rade, C., Desmarais, S. i Mitchell, R. (2016) A Meta- Analysis Of Public Attitudes Toward Ex- Offenders. *Criminal justice and Behaviour*, 43(9), 1260-1280. Preuzeto s:  
[https://www.researchgate.net/publication/274071332\\_A\\_Meta-Analysis\\_of\\_Public\\_Attitudes\\_toward\\_Ex-Offenders](https://www.researchgate.net/publication/274071332_A_Meta-Analysis_of_Public_Attitudes_toward_Ex-Offenders)
48. Raynor, P. i Robinson, G. (2009) Why Help Offenders? Arguments For Rehabilitation As A Penal Strategy. *European Journal of Probation*, 1(1), 3-20. Preuzeto s:  
[https://www.researchgate.net/publication/255591688\\_Why\\_Help\\_Offenders\\_Arguments\\_for\\_Rehabilitation\\_as\\_a\\_Penal\\_Strategy](https://www.researchgate.net/publication/255591688_Why_Help_Offenders_Arguments_for_Rehabilitation_as_a_Penal_Strategy)

49. Roberts, J.V., Hough, M. (2005) The State Of The Prisons: Exploring Public Knowledge And Opinion.. *The Howard Journal*, 44(3), 286-306. Preuzeto s:
50. [https://www.researchgate.net/publication/228274400\\_The\\_State\\_of\\_the\\_Prison\\_s\\_Exploring\\_Public\\_Knowledge\\_and\\_Opinion](https://www.researchgate.net/publication/228274400_The_State_of_the_Prison_s_Exploring_Public_Knowledge_and_Opinion)
51. Rot, N. (1983). *Osnove socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
52. Severson, M., Bruns, K., Veeh, C. i Lee, J. (2011) Prisoner Reentry Programming: Who Recidivates and When? *Journal of Offender Rehabilitation*, 50 (1), 327-348. Preuzeto s:
53. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10509674.2011.582931>
53. Souza, A.K., Losel, F., Markson, L., Lanskey, C. (2015) Pre- Release Expectations And Post- Release Experiences Of Prisoners And Their (Ex-) Partners. *Legal and Criminological Psychology*, 20(1), 306-323. Preuzeto s:
54. [https://www.researchgate.net/publication/259553931\\_Pre-release\\_expectations\\_and\\_post-release\\_experiences\\_of\\_prisoners\\_and\\_their\\_ex-partners](https://www.researchgate.net/publication/259553931_Pre-release_expectations_and_post-release_experiences_of_prisoners_and_their_ex-partners)
54. Strmečki, I. (2022) *Mogućnosti i izazovi poslijepenalne zaštite u svijetu i Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb. Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s:
55. <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:1135>
55. Šarić, M. (2015) *Stavovi studenata sestrinstva prema psihijatrijskim bolesnicima*. Diplomski rad. Split. Sveučilišni odjel zdravstvenih studija sveučilišta u Splitu. Preuzeto s:
56. <https://repo.ozs.unist.hr/islandora/object/ozs:389>
56. Travis, J., Solomon, A.L., Waul, M. (2001) *From Prison To Home: The Dimensions And Consequences Of Prisoner Reentry*. Washington. The Urban Institute. Preuzeto s:
57. <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/61571/410098-From-Prison-to-Home-The-Dimensions-and-Consequences-of-Prisoner-Reentry.PDF>
57. United Nations Office on Drugs and Crime (2012) *Introductory Handbook on the Prevention of recidivism and the social reintegration of offenders*. New York: United Nations. Preuzeto s: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison->

[reform/crimeprevention/Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders.pdf](#)

58. Vargić, B. (2021) *Stavovi i percepcija poslodavaca o zapošljavanju bivših zatvorenika*. Diplomski rad. Zagreb. Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s:  
<https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf%3A979/datastream/PDF/view>
59. Wikoff, N., Linhorst, D. i Morani, N. (2012) Recidivism Among Participants Of A Reentry Program For Prisoners Released Without Supervision. *National Association of Social Workers*, 36 (4), 289-299. Preuzeto s:  
<https://academic.oup.com/swr/article-abstract/36/4/289/1629220>
60. Zakon i izvršavanju kazne zatvora, *Narodne novine*, 128/99, 14/21.
61. Zakon o probaciji, *Narodne novine*, 99/18.